

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSс.27.06.2017.Fil.05.02 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ТЕШАБОЕВ ДИЛМУРОД РАХМАДЖОНОВИЧ

**ЎЗБЕК ТИЛИДАГИ ҲАВОЛА БЎЛАКЛИ СИНТАКТИК
КОНСТРУКЦИЯЛАР**

10.00.01 – Ўзбек тили

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

Фарғона – 2019

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
автореферати мундарижаси**

**Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD) по
филологическим наукам**

**Contents of Dissertation Abstract of Doctor of Philosophy (PhD)
on Philological sciences**

Тешабоев Дилмурод Рахмаджонович

Ўзбек тилидаги ҳавола бўлаккли синтактик конструкциялар 3

Teshboyev Dilmurod Raxmadjonovich

Syntactic constructions with dependent clause of addressing 29

Тешабоев Дилмурод Рахмаджонович

Синтаксические конструкции с придаточной частью обращения 51

Эълон қилинган ишлар рўйхати

List of published works

Список опубликованных работ 55

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.27.06.2017.Fil.05.02 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ТЕШАБОЕВ ДИЛМУРОД РАХМАДЖОНОВИЧ

**ЎЗБЕК ТИЛИДАГИ ҲАВОЛА БЎЛАКЛИ СИНТАКТИК
КОНСТРУКЦИЯЛАР**

10.00.01 – Ўзбек тили

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

Фарғона – 2019

Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида B2019.4.PhD/Fil 1023 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Фарғона давлат университети тилшунослик кафедрасида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме)) Фарғона давлат университети веб-сайти (www.fdu.uz) ҳамда «Ziynet» ахборот-таълим порталида (www.ziynet.uz) жойлаштирилган.

Илмий раҳбар:

Мамажонов Алижон
филология фанлари доктори, профессор

Расмий оппонентлар:

Маҳмудов Низомиддин Мамадалиевич
филология фанлари доктори, профессор

Усмонова Ҳуринисо Шараповна
филология фанлари доктори, профессор

Етақчи ташкилот:

Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети

Диссертация ҳимояси Фарғона давлат университети ҳузуридаги филология фанлари бўйича илмий даражалар берувчи DSc.27.06.2017.Fil.05.02 рақамли Илмий кенгашнинг «___»_____2019 йил соат ___ даги мажлисида бўлиб ўтади (Манзил: 100151, Фарғона шаҳри, Мураббийлар кўчаси, 19-уй. Тел.: (99873) 244-66-02; факс: (99873) 244-44-01; e-mail: info@fdu.uz)

Диссертация билан Фарғона давлат университетининг Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (_____ рақами билан рўйхатга олинган). Манзил: 100151, Фарғона шаҳри, Мураббийлар кўчаси, 19-уй. Тел.: (99873) 244-71-28

Диссертация автореферати 2019 йил «___» _____ куни тарқатилди.

(2019 йил «___» _____ даги ___ рақамли реестр баённомаси)

А.А.Қосимов

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш раиси, филол.ф.д.

И.Т.Ҳожалиев

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш котиби, филол.ф.н., доцент

С.Мўминов

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш қошидаги илмий семинар раиси, филол.ф.д., профессор

КИРИШ (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон тилшунослигида синтактик сатҳнинг мураккаб бирлиги ҳисобланган кўшма гапларга доир муаммоларни ўрганиш соҳасида эришилган ютуқлар анча салмоқли. Бугунги тилшуносликда тил бирликларини инсон омили билан боғлиқ ҳолда ўрганиш анъанаси етакчилик қилмоқда. Кўшма гаплар ҳақидаги янги назарияларнинг пайдо бўлиши синтактик сатҳдаги ўрганилиши муҳим бўлган ҳавола бўлакли синтактик конструкцияларнинг моҳияти, тавсифи борасидаги масалаларни структур-семантик таҳлил усулига таянган ҳолда талқин қилиш ва ҳал этишга кенг йўл очди.

Дунё тилшунослигида кўшма гапларни мукамал таҳлил этиш ва уларнинг лингвистик моҳиятини чуқур ва пухта ўрганиш борасида бир қатор аҳамиятга молик тадқиқотлар олиб борилди. Кўшма гапларнинг структурал-семантик таснифи, услубий хусусиятларини ўрганиш мақсадга мувофиқ эканлиги исботланди, уларнинг шаклий ва мазмуний кўриниши муаммоларини тадқиқ қилиш муаммо сифатида кўйилди. Бинобарин, мураккаб синтактик бутунликларнинг лисоний хусусиятларини илмий талқин этиш, назарий-амалий қонуниятларини тўлақонли аниқлаш, улар ҳақидаги мукамал ва аниқ қоида, таъриф, хулосалар чиқариш муҳим аҳамиятга эга.

Бугунги кунда жамиятимизда юз бераётган сиёсий, ижтимоий, иқтисодий ўзгаришлар ҳамда фан-техника тараққиёти замонавий ўзбек тилшунослигига бўлган эътиборнинг кучайишига олиб келмоқда. Ўзбек тилшунослигида кўшма гап масаласига бағишланган мақсадли илмий изланишлар олиб борилмоқда. Айни пайтда ҳавола бўлакли синтактик конструкцияларни кўшпредикатив ва полипредикатив бирликлар доирасида тадқиқ этиш устувор йўналишлардан бири сифатида белгиланган. Уларнинг структур-семантик хусусиятларини илмий асослаш, шаклий ва мазмуний кўриниши муаммоларини тадқиқ қилиш, шунингдек, ҳавола бўлакли кўшпредикатив бирлик ҳамда ҳавола бўлакли полипредикатив бирликлар лингвистик табиатининг намоён бўлишини аниқлаш, тасниф ва тавсифини келтириш, мавҳум жиҳатларини янгича қарашлар билан бойитишга зарурат сезилмоқда. Бу, ўз навбатида, фан тараққиётини янги босқичга кўтарди. Зеро, тилга эътибор давлат ва жамият бошқарувининг асосий омили ҳисобланади. Чунки она тили миллатнинг бош белгисидир. «...она тилимизнинг бойлигини, унга ҳурматингиз ва муҳаббатингизни тилимизни дунёга тараннум этиш билан кўрсатиш керак»¹. Бугунги кунда ўзбек тили синтаксиси олдида истиқлол даври тил сиёсати асосида замонавий тараққиёт тамойилларига асосланган янги тадқиқотлар яратиш вазифаси кўйилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сон Фармони, 2017 йил 16 февралдаги

---

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат Ўзбек тили ва адабиёти университети ўқитувчилари билан суҳбатидан/<https://sputniknews-uz.com>

«Олий ўқув юртидан кейинги таълим тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида»ги ПФ-4958-сон Фармони, 2017 йил 20 апрелдаги «Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-2909-сон қарори, 2018 йил 5 июндаги ПҚ-3775-сонли «Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 22 майдаги «Олий ўқув юртидан кейинги таълим тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида»ги ВМҚ-304-сонли қарори ҳамда мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда ушбу тадқиқот иши муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Мазкур тадқиқот республика фан ва технологиялари ривожланишининг I. «Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари» устувор йўналишига мувофиқ бажарилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Тилшунослик фани тараққиётининг бугунги давригача тилнинг фонетик, лексик ва синтактик сатҳларига тааллуқли бўлган кўплаб масалалар атрофлича ёритилди. Шу жумладан, жаҳон тилшунослик фанида қўшма гап масалаларига анчагина эътибор қаратилган. Қўшма гаплар масаласи турли даврларда олимлардан Ш.Балли, А.М.Пешковский, И.Н.Егорова, У.Вейнрейх, В.В.Щеулин, Н.Н.Ильина, Е.В.Падучева, Т.А.Колосова, В.А.Корнилов, Г.Ф.Гаврилов, В.С.Страхова, А.Бирвиш, В.А.Белошапкина, О.И.Москальская, М.И.Черемисина, О.К.Васильева-Шведе, Г.В.Степанов, А.Н.Баскаков, С.И.Шутова, Е.Н.Ширяев, А.З.Абдуллаев, А.Г.Джавадов, В.Б.Касевич, В.Г.Адмони, С.А.Шувалова каби тилшуносларнинг диққатини тортган.²

² Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. М.: 1955, С.43-48; Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. 7-е изд. М.: Учпедгиз, 1956, С.467-468; Егорова И.Н. Позиционные эквиваленты слова в составе предложения. – В кн.: Русский язык. Грамматические исследования. М.: Наука, 1967, С. 78-79; Вейнрейх У. О семантической структуре языка. – В кн.: Новое в лингвистике. Вып. V. М.: Прогресс, 1970, С. 177-183; Щеулин В.В. О классификации сложноподчиненных предложений. Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1972, С. 3-12; Ильина Н.Н. Об одном способе классификации связей между частями сложного предложения. – В кн., Информационные вопросы семантики, лингвистики и автоматического перевода. М., 1972, Вып. 2; Падучева Е.В. О семантике синтаксиса. Материалы трансформационной грамматики русского языка, М., 1974, гл. V; Шу муаллиф. О порождении сложного предложения из простых. – В кн.: Исследования по математической лингвистике математической логике и информационным языкам. М., 1972; Гак В.Г. О категориях модуса предложения – В сб.: Предложение и текст в семантическом аспекте. Калинин, 1978, С. 20; Колосова Т.А. Русские сложные предложения ассиметричной структуры. Воронеж. 1980; Корнилов В.А. К проблеме изоморфизма сложно-подчиненного предложения и подчинительного словосочетания. – В кн.: Подчинение в полипредикативных конструкциях. Новосибирск: Наука, 1980, С. 13; Гаврилов Г.Ф. Об изоморфизме сложно-подчиненного предложения и словосочетания. – В кн.: Подчинение в полипредикативных конструкциях. Новосибирск: Наука, 1980, С. 29; Страхова В.С. Некоторые лингвистические основы обучения гипотаксису. – В кн.: Проблемы ученика русского языка как иностранного. Синтаксис. М.: Русский язык, 1980, С. 456-457; Бирвиш А. Семантика. – В кн.: Новое в зарубежной лингвистике. Вып. X.М.: Прогресс, 1981, с.177; Современный русский язык. Под ред. Белошапкина В.А. М.: Высшая школа, 1981, С.475; Москальская О.И. Проблемы системного описания синтаксиса. М.: Высшая школа,

Ўзбек тилшунослигида ҳам айти шу йўналишда Ғ.Абдурахмонов, М.Асқарова, А.Бердиалиев, А.Мамажонов, Р.Сайфуллаевларнинг тадқиқотлари мавжуд.³ Шунга қарамай, ўзбек тилида ҳавола бўлакли синтактик конструкцияларнинг структур-семантик хусусиятлари каби масалалар умумий тилшунослик доирасида ҳам, ўзбек тилшунослигида ҳам ҳали тадқиқотлаб бўлиб қолмоқда.

Тадқиқотнинг диссертация бажарилган олий таълим муассасаси ёки илмий-тадқиқот муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация тадқиқоти Фарғона давлат университети илмий-тадқиқот ишлари режасига мувофиқ «Ўзбек тили синтаксиси масалалари» мавзуси доирасида бажарилган.

Тадқиқот мақсади ҳозирги замон тилшунослигида ҳавола бўлакли синтактик конструкцияларга оид муаммоларни тадқиқ этиш ва улар билан боғлиқ масалаларнинг илмий талқинини ёритиб беришдан иборат.

Тадқиқот вазифалари:

замонавий тилшуносликда қўшма гап назарияси бўйича вужудга келадиган янги қарашларни изоҳлаш, уларга муносабат билдириш;

ўзбек адабий тилидаги қўшма гап синтаксисига, жумладан, ҳавола бўлакли қўшма гапларга доир кузатишларни янги илмий қарашлар билан бойитиш;

қўшма гап таркибидаги ҳавола бўлақларнинг компонентларни ўзаро бириктиришдаги ролини янада кенгроқ тадқиқ этиш;

ҳавола бўлакли синтактик конструкцияларда шакл ва мазмун муносабатларини ўрганиш;

ҳавола бўлакли синтактик конструкцияларнинг грамматик хусусиятларини аниқлаш;

ҳавола бўлакли синтактик конструкцияларнинг қўшпредикатив ва полипредикатив birlikларда намоён бўлиши жиҳатларини очиқ бериш;

1981, С.10; Черемисина М.И. Сложное предложение как знак языка. – В кн. Синтаксис алтайских и европейских языков. Новосибирск: Наука, 1981, С. 37; Васильева-Шведе О.К., Степанов Г.В. Теоретическая грамматика испанского языка. Синтаксис предложения. М.: Высшая школа, 1981, С.232; Баскаков А.Н. Предложение в современном турецком языке. М.: Наука, 1984, С.119; Шутова С.И. Вопросы теории синтаксиса, М.: Наука, 1984, С.55; Ширяев Е.Н. Бессоюзное сложное предложение в современном русском языке. М., 1986; Абдуллаев А.З., Джавадов А.Г. О семантическом ядре азербайджанского сложноподчиненного предложения. Советская тюркология, 1987, № 1, С. 52-53; Касевич В.Б. Семантик. Ситаксис. Морфология, М.: Наука, 1988, С. 121; Адмони В.Г. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики. Л.: Наука, 1988, С.105; Шувалова С.А. Смысловые отношения в сложном предложении и способы их выражения. М.: Изд-во МГУ, 1990.

³ Абдурахмонов Ғ.А. Қўшма гап синтаксиси асослари. Тошкент: ЎзФА нашриёти, 1958; Асқарова М.А. Ҳозирги замон ўзбек тилида қўшма гаплар. Тошкент: ЎзФА нашриёти, 1960; Асқарова М.А. Способы подчинения и типы придаточных предложений в современном узбекском языке. АДД. Ташкент, 1963; М.Асқарова. Ўзбек тилида эргаш ш формалари ва эргаш гаплар. Тошкент, 1966, 313-бет; А.Мамажонов. Ҳозирги замон ўзбек адабий тилида периодлар. Фил.фан.кан.дисс. Фарғона, 1974, 74-бет; Ғуломов А., Асқарова М. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Синтаксис. 3-нашри. Тошкент: Ўқитувчи, 1987, 171-240 бетлар; Бердиалиев А. Эргаш гапли қўшма гап конструкцияларида семантик-сигнификатив парадигматика. Тошкент: Фан, 1989; Бердиалиев А. Семантико-сигнификативная парадигматика и синтагматические отношения в конструкциях сложноподчиненного предложения узбекского литературного языка. АДД. Ташкент, 1989; Бердиалиев А. Координатив алоқа ва унинг хусусиятлари. Ўзбек тили ва адабиёти, 1989, 3-сон, 21-бет; Бердиалиев А. Ўзбек тилида омоним модели эргаш гапли қўшма гаплар. Тошкент: Фан, 1990; Сайфуллаева Р. Эргашган қўшма гапнинг таснифи. Ўзбек тили ва адабиёти, 1989, 3-сон, 22-бет

ҳавола бўлакли синтактик конструкциялар орқали юзага чиқадиган мазмуний муносабатларни ёритиш орқали мазкур муаммонинг янги қирраларини кашф этиш.

Тадқиқот объекти сифатида ўзбек тилидаги ҳавола бўлакли синтактик конструкциялар олинган.

Тадқиқот предмети ҳавола бўлакли синтактик конструкцияларни тадқиқ қилиш ҳамда таҳлил учун олинган ҳавола бўлакли қўшма гапларнинг структур-семантик хусусиятлари ва уларнинг структур схемаларини белгилаш ҳисобланади.

Тадқиқотда қўлланилган методлар. Диссертацияда узвий-компонент таҳлил, оппозитив, трансформация, герменевтик, семантик-тавсифий усулларидан фойдаланилган.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилар билан белгиланади:

ҳавола бўлакли синтактик конструкцияларнинг кўрсатиш, белгилаш, сўроқ олмошлари, шунингдек, сифат, сон туркумига мансуб айрим сўзлар ёрдамида шаклланиши ва мазмунан умумга қаратилиши ўзбек тили материаллари орқали очиб берилган;

ҳавола бўлакли синтактик конструкцияларнинг қўшпредикатив ва полипредикатив бирликлар кўринишида намоён бўлиши сўзлашув, бадиий, илмий, расмий ҳамда публицистик услубга хос нутқ бирликлари мисолида исботланган;

ҳавола бўлакли синтактик конструкцияларнинг шаклан кесим, эга, аниқловчи, тўлдирувчи, ҳол предикатив бирлик кўринишида, мазмунан шахс, нарса, белги, ўрин, пайт, тарз, даража-миқдор, натижа каби гуруҳларга бўлиниши асосланган;

ҳавола бўлакли қўшпредикатив ва полипредикатив бирликларнинг монопредикатив бирликлараро деривацион хусусиятга эга бўлиши далилланган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйидагилардан иборат:

ҳавола бўлакли синтактик конструкцияларнинг лисоний белгилари ёритиб берилган;

ҳавола бўлакли синтактик конструкцияларни тадқиқ этиш орқали чиқарилган хулосалар ўзбек тили синтаксиси бўйича муҳим илмий-назарий маълумотлар беришда, мавжуд ўқув адабиётларини мукамаллаштиришда, ўқув, методик ва ўқув-методик қўлланма ва мажмуалар яратишда, маъруза матнлари тузишда хизмат қилиши асосланган;

тил системасида маълум микросистемани ташкил этувчи ҳавола бўлакли синтактик конструкциялар англатган мазмуний муносабатлар очиб берилган;

ҳавола бўлакли синтактик конструкциялар ҳамда унинг коммуникатив хусусиятларини ўрганиш ва бунда ҳавола бўлакли предикатив бирликларнинг деривацион тамойилларига қатъий риоя қилиш каби масалалар тадқиқига жиддий эътибор қаратилган;

ҳавола бўлакли синтактик конструкцияларнинг шаклий ва мазмуний тузилиши ҳамда уларнинг бошқа синтактик структуралардан фаркли томонлари кўрсатилган;

диссертацияда тадқиқ қилинган ҳавола бўлакли синтактик конструкциялар нутқ бирликларини тизимли ўрганишда асосий манбалардан бири бўлиб хизмат қилиши изоҳланган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги танланган текширув объектларига ёндашиб, фойдаланилган лингвистик методларнинг тадқиқот мақсадига мослиги, назарий маълумотларнинг илмий манбаларга изчил асосланганлиги, фойдаланилган бадиий манбаларнинг тадқиқот предметига мувофиқлиги, назарий фикрлар ва уларга муносабат билдирилиши, эришилган илмий натижаларнинг амалиётга татбиқ этилганлиги, улар ваколатли тузилмалар томонидан тасдиқланган. Бундан ташқари, олинган натижаларнинг ҳар бири фактик тил материали воситасида далилланмоқда.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти ҳозирги тилшуносликда ҳавола бўлакли синтактик конструкцияларнинг ва, умуман, ҳавола бўлакли кўшпредикатив бирликлар, ҳавола бўлакли полипредикатив бирликлар ҳамда уларнинг структур-семантик хусусиятларини ўрганиш, хусусан, ҳавола бўлакли синтактик конструкцияларнинг талқини ўта муҳим илмий аҳамиятга эга эканлиги билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти тилшунослик машғулотларида лингвистик таҳлил методларини ўқитишда, шунингдек, тадқиқот натижаларига систем-структур тилшунослик доирасида изланиш олиб бораётган илмий ходимлар, битирув малакавий иши ҳамда магистрлик диссертацияларини ёзаётган талабалар ҳам фойдаланиши мумкинлиги билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Ўзбек тилидаги ҳавола бўлакли синтактик конструкциялар мавзусидаги тадқиқотнинг илмий натижалари қуйидаги илмий ишларга татбиқ этилган:

ҳавола бўлакли синтактик конструкцияларни ўрганиш бўйича олинган натижалардан психолингвистиканинг назарий масалалари доирасида, нутқ бирликлари қурилишининг психолингвистик тавсифи, матн яратилишида ҳавола бўлақларнинг роли ва ўрнини белгилаш каби масалалар ечимида А-1-39 рақамли «Ўзбек амалий психолингвистикасини яратиш дастурини ишлаб чиқиш» мавзусидаги фундаментал лойиҳада фойдаланилган (Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2019 йил 29 июлдаги 89-03-2838-сон маълумотномаси). Натижада матн яратилишида сўзловчи ва тингловчининг руҳий ҳолати, ўзаро мулоқотга киришишда иштирокчилар шахс хусусиятларининг ёрқин очиб берилиши масалалари илмий далиллар билан бойишига эришилган;

ўзбек тилидаги ҳавола бўлакли синтактик конструкциялар доирасида ишлаб чиқилган таҳлил усулларида ОТ-Ф-1-100 рақамли «Имконияти чекланган болалар ижтимоий-маданий фаолиятининг бадиий-ижодиёт воситалари асосида назарий ва амалий такомиллашуви» номли фундаментал

лойихасида фойдаланилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2019 йил 29 июлдаги 89-03-2838-сон маълумотномаси). Натижада фундаментал лойиҳа доирасида чоп этилган «Шахс ва қадриятлар диалектикаси» номли монографияни тайёрлашда кенг фойдаланилган;

хавола бўлакли синтактик конструкциялар бўйича олинган натижалар Фарғона вилоят телерадиокомпаниясининг «Маънавият сарчашмаси», «Адабий муҳит», «Қадрият» кўрсатувларида, шунингдек, «Маънавият – қалб кўзгуси» радиоэшиттиришлари сценарийсини тайёрлашда фойдаланилган. (Ўзбекистон миллий телерадиокомпаниясининг 2019 йил 04июнь12-01/59-сонли маълумотномаси). Натижада ушбу эшиттиришлар учун тайёрланган материалларнинг мазмуни мукамаллашган илмий далилларга бой бўлиши таъминланган.

Тадқиқот натижаларнинг апробацияси. Тадқиқот натижалари 7 та халқаро ва 3 та республика илмий-амалий анжуманларида муҳокамадан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларнинг эълон қилинганлиги. Диссертация мавзуси бўйича жами 16 та илмий мақола нашр қилинган. Уларнинг 5 таси Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш учун тавсия этилган илмий нашрларда, 1 таси хорижий журналларда чоп этилган.

Тадқиқотнинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация кириш, тўрт боб, хулоса ҳамда фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан ташкил топган. Ишнинг умумий ҳажми 140 бет.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Диссертациянинг **кириш** қисмида тадқиқот мавзусининг долзарблиги ва зарурати асосланган, муаммонинг ўрганилганлик даражаси ёритилган, тадқиқотнинг мақсади, вазифалари, объекти ва предмети, илмий янгилиги, амалий натижалари тавсифланган, олинган натижаларнинг назарий ҳамда амалий аҳамияти очиб берилган, тадқиқотнинг жорий қилиниши, натижаларнинг эълон қилиниши, тузилиши ҳақида маълумот берилган.

Диссертациянинг биринчи боби **«Хавола бўлакли кўшпредикатив бирликларнинг назарий масалалари»** деб номланиб, у уч параграфдан ташкил топган. Бобнинг **«Хавола бўлакли кўшма гап (кўшпредикатив бирлик)ларнинг ўрганилиш тарихи»** деб номланган биринчи параграфда мураккаб синтактик бирлик бўлган кўшма гаплар масаласини ўрганиш бобида тилшуносликда амалга оширилган тадқиқот ишлари ҳақида атрофлича маълумот берилади ва ушбу тадқиқотлар муаллифлари фикрларига муносабат билдирилади.

Равшанки, кўшма гап синтаксиси масаласи жаҳон тилшунослигида ҳар доим долзарб бўлиб келди ва бугунги кунда ҳам шундай бўлиб қолмоқда. Айни пайтда, айниқса, семантик синтаксис ва структур синтаксис муаммолари

талқини бобида бажарилаётган тадқиқот ишлари муҳим аҳамият касб этиши изоҳ талаб қилмайди.

Ўзбек тилида, умуман, туркийшуносликда қўшма гап назарияларини ўрганишнинг дастлабки босқичи, асосан, рус тилшунослигида шаклланган қўшма гап назариялари қолипида яратилган. Нафақат қўшма гап, балки тилдаги жуда кўплаб ҳодисалар учун ҳам рус тилшунослигидан андоза олиш бир қадар анъанага айланган.⁴

Ўзбек тилшунослигида қўшма гапларни мукамал таҳлил этиш ва уларнинг хусусиятларини чуқур ҳамда пухта ўрганиш борасида кўплаб илмий тадқиқотлар амалга оширилган⁵.

Қўшма гаплар тадқиқида М.Асқарова, Ғ.Абдурахмонов, А.Бердиалиевлар ва уларнинг илмий қарашлари алоҳида диққатга сазовордир. Масалан, ўзбек тилшунослигида биринчи марта қўшма гаплар муаммосини ўрганишга қўл урган тилшунос олим Ҳ.Ғозиевдир. Олим қўшма гап қисмларининг ўзаро боғланиш белгисига кўра 2 гуруҳга, боғланган ва эргашган қўшма гапларга, ажратишни маъқуллайди ва асосий эътиборини эргашган қўшма гапларнинг таркибини тадқиқ этишга қаратади⁶.

М.Асқарова ҳам қўшма гапларни таснифлашда мураккаб синтактик бирлик қисмларини боғловчи воситалар белгисига таянган ҳолда, уларни икки гуруҳга - боғланган ва эргашган қўшма гапларга ажратади⁷.

Ғ.Абдурахмонов ўзбек тилшунослиги тарихида илк марта қўшма гапларни уч гуруҳга ажратиб таснифлайди. Хусусан, олим ҳавола бўлакли қўшма гапларни фақат қўшма гапнинг эргашган қўшма гап тури бўйича талқин этиб, бу типдаги мураккаб синтактик бирликни «Умумлаштирувчи изоҳ эргаш гаплар» атамаси остида айтиб ўтади⁸.

Профессор Н.Маҳмудовнинг «Ўзбек тилининг мазмуний синтаксиси» (ҳамкорликда 1992), «Ўзбек тилининг назарий грамматикаси. Синтаксис» (ҳамкорликда 1995) каби асарлари қўшма гап синтаксисига оид бўлиб, унда эргаш гапли қўшма гаплар таркибида қўлланувчи ҳавола бўлақлар ҳақида ҳам бир қатор фикр-мулоҳазалар берилган ва талқин этилган. «Ҳавола бўлақ» атамаси ўзбек тилшунослигига биринчи мартаба профессор Н.Маҳмудов томонидан киритилган бўлиб, олим эргаш гапли қўшма гапларни таснифлашда фақат эргаш предикатив бирликларнигина эмас, балки бош предикатив бирликларни ҳам ҳавола (дейктик) бўлақларнинг иштироки белгисига кўра:

⁴ Маҳмудов Н.М. Қайта қуриш ва ўзбек морфологиясининг айрим масалалари. Ўзбек тили ва адабиёти. 1988. 3-сон, 16-20-бетлар.

⁵ Ғозиев Ҳ. Ҳозирги замон ўзбек адабий тилидаги қўшма гапларнинг состави ҳақида // Ўзбек тили илмий грамматикасидан материаллар. Тошкент, 1941. 127-156 бетлар. Абдурахмонов Ғ.А. Қўшма гап синтаксиси асослари. Тошкент, 1958; Асқарова М. Ҳозирги замон ўзбек тили ва қўшма гаплар. Тошкент, 1960 ва б. Бердиалиев А. Семантико-сигнификативная парадигматика и синтагматические отношение в конструкциях сложноподчиненного предложение узбекского литературного языка. АДД. Ташкент, 1989; Бердиалиев А. Ўзбек тилида омоним модели эргаш гапли қўшма гаплар. Тошкент: Фан, 1990.

⁶ Ғозиев Ҳ. Ҳозирги замон ўзбек адабий тилидаги қўшма гапларнинг состави ҳақида // Ўзбек тили грамматикасидан материаллар. Тошкент, 1941. 127-156 бетлар.

⁷ Асқарова М. Ҳозирги замон ўзбек тили ва қўшма гаплар. Тошкент, 1960. 6-7 бетлар.

⁸ Абдурахмонов Ғ.А. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Синтаксис. Тошкент: Ўз ФАН нашриёти, 1966;

ҳавола бўлакли ва ҳавола бўлакисиз гапларга ажратиш мумкинлигини таъкидлаб ўтади⁹.

Н.Турниёзов қўшма гап турларини таснифлашда қўшма гапни ташкил этган қисмларнинг ўзаро боғланиш усулига кўра ёндашиб, мураккаб синтактик бутунликни гипотактик ва паратакттик қўшма гап турларига ажратади¹⁰.

Тилшунос олим А.Мамажонов ўзининг «Қўшма гап стилистикаси» деб номланган монографиясида эргаш гапли қўшма гаплар ҳақида фикр юритиб, уларнинг ҳар хил аспектлардаги ҳолатига эътибор қаратади ва уларнинг полисемантик характери, услубий хусусиятлари ҳамда қўшма гапларнинг семантик таснифига доир масалаларга тўхталиб ўтади¹¹. Хусусан, тадқиқотчи ҳозирги кунда ўзбек тилининг кичик ва катта синтаксиси муаммолари сифатида бир қатор масалаларни, жумладан, қўшма гапларнинг мазмуний таснифи, ҳавола бўлакли гап кабиларни кенгрок планда ўрганиб чиқиш лозимлигини мақсадга мувофиқ бўлар эди¹², деб таъкидлайди.

Абдували Бердиалиевнинг «Эргаш гапли қўшма гап конструкцияларида семантик-сигнификатив парадигматика» номли илмий рисоласи тилшуносликда мазмуний (семантик) синтаксис йўналишидаги дастлабки тадқиқотлар сирасига киради¹³. Эргаш гапли қўшма гаплардаги парадигматик ва синтагматик хусусиятлар, эргаш гапли қўшма гапларнинг мазмуний-сигнификатив хусусиятлари, улардаги синтактик омонимия, полисемия, кўп функционаллик каби бир қатор масалалар чуқур тадқиқ қилинган.

Бугунги замонавий тилшунослик қўшма гаплар борасида тадқиқотчилардан чуқур илмий изланишлар олиб боришни талаб қилмоқда. Айни пайтда шуни таъкидлаш ўринлики, ўзбек тилида ҳавола бўлакли қўшма гапларнинг структурал-семантик тадқиқига доир масалалар ҳозирга қадар, деярли, махсус тадқиқот объекти сифатида ўрганилмаган. Бу борада қўшма гапларга доир айрим мулоҳазалар таҳлилга тортилган¹⁴.

⁹ Маҳмудов Н., Нурмонов А. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси. Синтаксис. Тошкент, 1995. 169-бет

¹⁰ Турниёзов Б. Ҳозирги ўзбек тилида тенг компонентли мураккаб синтактик қурилмалар деривацияси. Самарқанд. 2008 йил. 7-бет

¹¹ Мамажонов А. Қўшма гап стилистикаси. Тошкент. 1990.

¹² Мамажонов А. Қўшма гап синтаксиси муаммолари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2016. № 1. – Б. 100-103.

¹³ Бердиалиев А. Эргаш гапли қўшма гап конструкцияларида семантик-сигнификатив парадигматика. Тошкент. «Фан» нашриёти. 1989 йил. 92-96-бетлар

¹⁴ Ўсаров И. Қўшма гапларда полисиндетон ва асиндетон ҳодисалари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2002. № 4. – Б. 66-69. Абдусаматов Р. Қўшма гапларда мазмун ва шакл номувофиклиги // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2003. № 1. – Б. 23-26. Боймирзаева С. Қиёслаш муносабатини ифодаловчи қўшма гаплар синонимияси // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2003. № 1. – Б. 30-34. Умарова Н. Ўхшатиш эргаш гапларда сабаб ва оқибат // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2004. № 1. – Б. 79-82. Турниёзов Б. Бириктирув боғловчили мураккаб синтактик қурилмалар деривацияси хусусида // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2004. № 4. – Б. 80-82. Азимов И. Қўшма гап қисмларининг боғланиш усуллари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2006. № 1. – Б. 53-56. Холбоева М. Қўшма гапларнинг матн яратилишидаги ўрни хусусида // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2007. № 6. – Б. 90-92. Раҳматов М. Чун боғловчили эргаш гаплар хусусида // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2008. № 1. – Б. 88-90. Тожиев О. Боғланган қўшма гапларда мазмуний синкретизм // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2009. № 5. – Б. 74-77. Холбоева М. - са воситали қўшма гаплар семантикаси // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2010. № 4. – Б. 94-96. Азимов И., Сапарниёзова М. Боғланган қўшма гапларнинг ўзаро боғланиш усуллари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2012. № 1. – Б. 85-88. Искандарова Ш. Қўшма гаплар таснифи масалалари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2013. № 2. – Б. 7-12. Мусаев А., Умрзақова Г. Эргаш гапли қўшма гаплардаги қисмлар тартиби // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2014. № 4. – Б. 96-100. Айтбоев Д. Қўшма гапларнинг мантикий-мазмуний тадқиқи // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент,

Маълумки, «қўшма гап» атамаси ўзбек тилшунослиги терминологиясига сингишиб кетган. Лекин бу ҳақда умумтилшуносликда зиддиятли фикрлар ҳам бор. Жумладан, «А.М.Пешковский қўшма гап деган тушунчанинг зиддиятли эканини айтади ва унинг ўрнида «Мураккаб бутунлик» - «Сложное целое» атамасини қўллайди. Унинг фикрича, гап гапдан ташкил топмайди¹⁵. Ҳақиқатан ҳам, гап гапга қўшилса, матн ҳосил бўлади.

Бу фикрни эътиборга олиб, биз мазкур тадқиқот ишида «қўшма гап», «мураккаб қўшма гап» атамалари билан параллел равишда (уларга синоним сифатида) «қўшпредикатив бирлик», «полипредикатив бирлик» терминларидан фойдаланишни лозим топдик. Бу атамаларнинг ўзбек тилига қай даражада сингиб кетишини келажак кўрсатади.

Бобнинг иккинчи параграфи «**Ҳавола бўлакли боғловчисиз қўшпредикатив бирликлар**» деб номланади. Ҳавола бўлакли боғловчисиз қўшпредикатив бирликларнинг таркибий қисми бўлган иккинчи предикатив бирлик биринчи предикатив бирликни турли томондан изоҳлайди. Жумладан, иккинчи предикатив бирлик биринчи предикатив бирлик таркибидаги айрим гап бўлақларининг маъносини изоҳлайди, биринчи предикатив бирликда турли синтактик ўринни эгаллаган *бу, шу, ўша, бунга, бундай, қандай, бошқача, ўша тартибда, шунақа, шуниси, шуни, шунга, шундай, нарса, бир, бир нарса, икки нарса, шу нарса, ҳамма нарса, бир гапни, бир нарсани, битта, биринчи* каби ҳавола бўлақларнинг мазмунини изоҳлайди ва шу мазмун билан алоқадор бўлган турлича маълумотни ифодалашга хизмат қилади.

Маъноси изоҳланувчи бўлак, кўпинча, ҳавола бўлакли боғловчисиз қўшпредикатив бирликларнинг биринчи қисмида бўлади ва мантикий урғуни олиши билан бошқа гап бўлақларидан фарқланиб туради ҳамда алоҳида оҳанг билан айтилади.

Қўшпредикатив бирликнинг биринчи предикатив қисмидаги айрим бўлақни изоҳлаб келган иккинчи предикатив бирлик ўз мазмунига кўра изоҳланаётган бўлак маъносига тенг бўлади ва бажарган вазифаси ўзи изоҳлаб келаётган ҳавола бўлакнинг вазифасига тенглашади, шу сабабли бу қисмни маъноси изоҳланаётган бўлакнинг синтактик ўрнига қўйиш мумкин бўлади. *Дил бойлиги ва руҳ озиғи уч нарсададир: биринчи илмда, иккинчи ризода, учинчи қаноатда.* Муъиниддин Жувайний

Мазкур ҳавола бўлакли боғловчисиз қўшпредикатив бирликлардаги «*уч нарса*» ҳавола бўлақлари туширилиб, унинг ўрнига иккинчи предикатив бирлик қўйилса, мазкур ҳавола бўлакли боғловчисиз қўшпредикатив бирлик содда предикатив бирликка айланиб, «синтактик деривация»¹⁶ ҳодисасини юзага чиқаради. *Дил бойлиги ва руҳ озиғи илмда, ризода, қаноатдадир.*

2015. № 3. – Б. 74-78. Мамажонов А. Қўшма гап синтаксиси муаммоларига доир // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2016. № 1. – Б. 100-103.

¹⁵ Пешковский А.М. Русский синтаксис а научном освещении. М.: Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1956, С.455.

¹⁶ Мурзин Л.Н. Основы дериватология. – Пернь, 1984.; Храковский В.С. Трансформация и деривация. Проблемы структурной лингвистики – 1972. – М., 1973. – С.492.; Курилович В. Деривация лексическая и деривация синтаксическая//Очерки по лингвистике. – М., 1962.; Турниязов Н.К. Синтаксическая деривация гипотаксиса в

Ҳавола бўлакли боғловчисиз қўшпредикатив бирликларнинг иккинчи қисми биринчи қисмга нисбатан кесим, эга, аниқловчи, тўлдирувчи ва ҳол вазифасидаги синтактик ўринларда келиши мумкин.

Биринчи қисмга нисбатан қандай синтактик муносабатда бўлишига кўра ҳавола бўлакли боғловчисиз қўшпредикатив бирликларни кесим, эга, аниқловчи, тўлдирувчи, ҳол кўринишидаги ҳавола бўлакли боғловчисиз қўшпредикатив бирликларга ажратиш мумкин.

Бобнинг учинчи параграфи *«Ҳавола бўлакли эргашган қўшпредикатив бирликлар»* деб номланади.

Ўзбек тилидаги эргаш гапли қўшпредикатив бирликлар таснифи бошқа тиллардаги эргаш гапларнинг таснифига ўхшаш ёки яқин турувчи бўлиб, «туркий тиллардаги, шунингдек, бошқа тиллардаги эргаш гап турлари содда гап назарияси билан узвий боғланган»¹⁷. Содда гаплардаги муайян бўлақлар билан эргаш гапларни нисбатлаш жуда узоқ анъанага эга¹⁸. Масалан, испан тилшунослигида эргаш гапларнинг вазифаси сўз туркумларининг содда гаплардаги вазифаси билан тенглаштирилади¹⁹.

В.А.Белошапкованинг таъкидлашича, Ф.И.Буслаев асос солган тасниф XIX аср ўрталарида рус тилшунослигида кенг тарқалган. Тасниф эргаш гапли қўшма гапларни содда гапларга, эргаш гапларни эса содда гап бўлақларига ўхшатишга асосланган. Бу таснифга кўра эга, кесим, аниқловчи, тўлдирувчи ва ҳол эргаш гапли қўшма гапларнинг турлари белгиланган. Ўрин, тарз, даража-микдор, пайт, сабаб, мақсад, шарт ва тўсиқсиз эргаш гаплар ҳол эргаш гапларнинг кўринишлари сифатида ажратилган.

Н.С.Поспеловнинг тадқиқи эргаш гапларнинг таснифи масаласида шаклий-мазмуний таснифнинг яратилишида муҳим роль ўйнайди. У эргаш гапли қўшпредикатив бирликларни бир аъзоли ва икки аъзоли турларга ажратган²⁰.

Туркийшуносликда ҳам Н.С.Поспеловнинг қарашлари, яъни эргаш предикатив бирликларнинг бош предикатив бирликни тўлиқлигича изоҳлаши ёки унинг бирор бўлагини аниқлаши билан алоқадор бўлиши кенг тарқалган.

современном узбукском языке//АДД. – М., 1985.; Турниёзов Н.К. Гап ва унинг деривацион хусусиятлари//Ўзбек тили деривацион синтаксиси. – Тошкент, 2011, 65-бет.; Бобоев У.Н. Синтаксическая деривация придаточного предилложения времени в современном узбекском языке (в сопоставлении с французским языком)//АКД. – Алма-ата, 1992; Гаффаров А.А. Ҳозирги ўзбек тилида парцеллятив ва иловали курилмаларнинг синтактик деривацияси//Номзод. дис. автореф. Самарқанд, 1997; Четин М. Ҳозирги ўзбек ва турк тилларида сўз бирикмалари синтактик деривацияси//Номзод. дис. автореф. – Тошкент, 2002; Яхшибоев Ғ.Х. Ҳозирги ўзбек тилида содда гап синтактик деривацияси//Номзод. дис. автореф. – Самарқанд, 2004; Турниёзов Б. Н. Ҳозирги ўзбек тилида тенг компонентли мураккаб синтактик курилмалар деривацияси//Номзод. дис. автореф. Самарқанд, 2006; Шодиев Ф.Т. Ҳозирги ўзбек тилида бир бўғинли сўзларнинг структур-семантик талқини ва деривацион хусусиятлари//Номзод. дис. автореф. – Тошкент, 2008; Турниёзова Ш.Н. Ҳозирги ўзбек тилида матн шаклланишининг деривацион хусусиятлари// Номзод. дис. автореф. – Тошкент, 2010.

¹⁷ Баскаков А.Н. Предложение в современном турецком языке. М.: Наука, 1984, С.119.

¹⁸ Щеулин В.В. О классификации сложноподчиненных предложений. Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1972, С. 3-12; Корнилов В.А. К проблеме изоморфизма сложно-подчиненного предложения и подчинительного словосочетания. – В кН.: Подчинение в полипредикативных конструкциях. Новосибирск: Наука, 1980, С. 13.

¹⁹ Васильева-Шведе О.К., Степанов Г.В. Теоретическая грамматика испанского языка. Синтаксис предложения. М.: Высшая школа, 1981, С.232.

²⁰ Белошапкова В.А. Современный русский язык. Синтаксис. М.: Высшая школа, 1977, С. 216-219.

М.А.Асқарова мазмун ва структурасига кўра эргаш предикатив бирликнинг тузилиши бош предикатив бирликдан фарқланиши ва бош предикатив бирликнинг бирор бўлагини ёки бош предикатив бирликни бутунча изоҳлашни таъкидлаб ўтади²¹.

Юқоридаги таснифга таянган ҳолда, А.З.Абдуллаев ва А.Г.Жавадовлар озарбайжон тилидаги эргаш гапли кўшпредикатив бирликларни икки мазмуний-синтактик гуруҳга ажратишни тавсия қиладилар. Улар бош предикатив бирликдаги бирор бўлакни изоҳлайдиган эргаш гапли кўшпредикатив бирликларнинг бир мазмуний ядрога эга бўлишини, бош предикатив бирликни бутунча изоҳлайдиган эргаш гапли кўшпредикатив бирликлар эса икки мазмуний ядрога эга бўлишини таъкидлайдилар²².

Эргаш предикатив бирликнинг моҳияти ва қўлланишини таъминлашда бош предикатив бирликнинг кесими вазифасидаги сўзнинг маъноси ва валентлиги муҳим саналади²³. Предикатнинг валентилигидан юзага келувчи синтактик ўрин баъзан предикатнинг мазмуний имкониятидан келиб чиқиб, тобе предикатив бирлик томонидан ҳам эгалланиши мумкин. Аксинча, синтактик ўрин тобе предикатив бирлик томонидан эгалланмаса, эргаш гапли кўшпредикатив бирлик таркиб топмайди. Шунинг учун айрим тилшунослар эргаш гапли кўшпредикатив бирлик таркибини белгилашда валентлик назариясидан фойдаланадилар²⁴. Эргаш гапли кўшпредикатив бирликларнинг семантик жиҳатларини ўрганишда баъзан валентлик назариясига мурожаат қилиш ҳам мақсадга мувофиқ.

Юқоридаги фикрларга таяниб, шуни айтиш мумкинки, содда гаплардаги бўлакларнинг вазифаларидан андоза олган ҳолда эргаш гапли кўшпредикатив бирликларни таснифлаш мақбулроқдир. Чунки синтактик ўринлар тизими нуқтайи назаридан олганда, эргаш гапли кўшпредикатив бирликлар содда гаплардан, деярли, фарқланмайди. Гапнинг грамматик асоси эргаш гапли кўшпредикатив бирликларда бош предикатив бирлик ҳисобланади. Эргаш предикатив бирлик эса бош предикатив бирлик таркибидаги муайян бир бўлакни изоҳлайдиган гапдир²⁵.

Эргаш гапли кўшпредикатив бирликларни таснифлашда фақат эргаш предикатив бирликка эмас, балки бош предикатив бирликка ҳам эътибор бериш лозим. Бу жиҳатдан бош предикатив бирликлар ҳам икки турга бўлинади: 1) ҳавола бўлакисиз бош гаплар, 2) ҳавола бўлакли бош гаплар²⁶. «Ҳавола бўлак» деганда умумий тилшуносликдаги «дейксис белгилар» назарда тутилади.

²¹ Гуломов А., Асқарова М. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Синтаксис. 3-нашри, Тошкент: Ўқитувчи, 1987, 187-бет

²² Абдуллаев А.З., Джавадов А.Г. О семантическом ядре азербайджанского сложноподчиненного предложения. Советская тюркология, 1987, № 1, С. 52-53

²³ Гаврилов Г.Ф. Об изоморфизме сложно-подчиненного предложения и словосочетания. – В кн.: Подчинение в полипредикативных конструкциях. Новосибирск: Наука, 1980, С. 29.

²⁴ Страхова В.С. Некоторые лингвистические основы обучения гипотаксису. – В кн.: Проблемы ученика русского языка как иностранного. Синтаксис. М.: Русский язык, 1980, С. 456-457.

²⁵ Нурмонов А., Маҳмудов Н., Аҳмедов А., Солихўжаев С. Ўзбек тилининг мазмуний синтаксиси. Тошкент: Фан.

²⁶ Нурмонов А., Маҳмудов Н., Аҳмедов А., Солихўжаев С. Ўзбек тилининг мазмуний синтаксиси. Тошкент: Фан.

Воқеа, белги, нарсаларни бевосита ифодаламай, балки уларга ишора қилиш, ҳавола қилиш – дейксис белгиларнинг муҳим томонидир. Шунга кўра дейксис белгиларни мазмунан кучсиз, бўш сўзлар сифатида қараш мумкин²⁷.

Дейксис белгилар тадқиқига дастлаб немис тилшуноси К.Бругмани (1904) жиддий эътибор қаратади. Кейинчалик бу тадқиқ К.Бюлер томонидан ривожлантирилади. К.Бюлер ўзининг «Тил назарияси» номли китобида дейксис белгиларнинг моҳияти, турлари, вазифалари ҳақида ўз қарашларини баён этади²⁸.

Тилшуносликда дейксис белгилар мавзусига оид ишлар рус тилшунослигида Е.Л.Ерзинкян, И.Ю.Гранева, А.А.Кибрик, А.А.Новожилова, Е.В.Падучаева, С.А.Пушмина, И.А.Стернин, А.А.Уфимцевалар²⁹, инглиз тили мисолида В.И.Шматова, К.Ю.Щербаков, Н.А.Сребрянская, О.А.Бесшапошниковалар³⁰; роман тиллари, жумладан, француз тили материаллари бўйича М.И.Виолина, Е.Б.Савельевалар³¹; немис тили материаллари бўйича А.Е.Бурова, Е.Б.Стренадюклар³² томонидан атрофлича ўрганилиб чиқилган ва махсус тадқиқ этилган.

Ҳавола бўлакли кўшпредикатив бирликлар ҳавола бўлақлар (айрим манбаларда нисбий сўз деб берилган) ёрдамида шаклланган бўлиб, эргаш гапли кўшма гаплар ҳақидаги назарий маълумотлар ҳам жуда кўп тадқиқотларда учрайди³³.

Ҳавола бўлакли эргашган кўшпредикатив бирликларда тобелилик алоқаси икки томонламалилиги билан бошқа эргаш гапли кўшпредикатив бирликлардан фарқланади. Бу ҳақда А.Бердиалиев: «Алоқа йўналиши эргаш гаплардан бош гапга, айти вақтда бош гаплардан эргаш гаплар томон ҳаракат қилади», - деб таъкидлайди³⁴. Тилшунослар томонидан тобе алоқанинг мазкур тури турлича

²⁷ Вейнрейх У. О семантической структуре языка. – В кн.: Новое в лингвистике. Вып. V. М.: Прогресс, 1970, С. 177-183.

²⁸ Бюлер К. Теория языка. Репрезентативная функция языка. М., 2000.

²⁹ Ерзинкян Е.Л. Дейктическая семантика слова. – Ереван: Изд-во Ерев ун-та, 1988. 479 с.; Пушмина С.А. Текстовое многомирие и вход в него через ворота дейксиса: автореф дис. канд. филол. наук. – Тюмень, 2009. – 22 с. Уфимцева А.А. Типы словосные илков М., 1974. – С. 16.

³⁰ Бесшапошникова О.А. Временной и пространственный дейксис в семантике фразеологических единиц современного английского языка: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1987. – 22 с.; Сребрянская Н.А. Дейксис и его проекции в художественном тексте: автореф. дис. ... д-ра филол. наук. – Волгоград, 2005. – 38 с.; Шматова В.И. Дейксис в системе глагола современного английского языка: автореф. дис. ... канд. Филол. наук. – М., 1976. – 23 с.

³¹ Виолина М.И. Временной дейксис в повествовательном тексте (на материале французского языка): автореф. дис. ... канд. Филол. наук: 10.02.05/ М.И.Виолина. М., 2002. – 23 с.; Савельева Е.Б. Дейксис и анафора как элементы актуализации авторской позиции (на материале автобиографической прозы Андре Жида): автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 2014. – 18 с.

³² Бурова А.Е. Просодика как средство выражения поля дейксиса в современном немецком языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Н.Новгород, 2003. – 20 с.

³³ Қаранг: Ўзбек тили грамматикаси. II том. Тошкент. «Фан» нашриёти. 1976 йил, Ғуломов А., Асқарова М. «Ҳозирги замон ўзбек тили» Тошкент. ЎзССР «Ўрта ва олий мактаб» давлат нашриёти. 1961 йил. Мамажонов А. Қўшма гап стилистикаси. Тошкент. 1990. Маҳмудов Н. Нурмонов А. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси. Тошкент. «Ўқитувчи» нашриёти. 1995 йил. Нурмонов А., Маҳмудов Н. Ўзбек тилининг мазмуний синтаксиси. Жиззах. 2007 йил. Нурмонов А., Маҳмудов, Собиров А., Юсупова Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Академик лицейлар учун дарслик. Тошкент. 2003-йил.

³⁴ Бердиалиев А. Эргаш гапли кўшма гап конструкцияларида семантик-сигнификатив парадигматика. Тошкент: Фан, 1989, С. 20-22-бетлар

номланган³⁵. Бу борада А.М.Пешковский томонидан дастлаб тавсия этилган «ўзаро тобеланиш» атамаси тобе алоқа ҳодисаси моҳиятини тўлиқ акс эттиради³⁶. Мазкур боғланишли эргаш гапли кўшпредикатив бирликларда эргаш предикатив бирлик бош предикатив бирликдан олдин келади. Эргаш предикатив бирликдаги ишоравий бўлак умумлашган сўроқ маъносида, бош предикатив бирликдаги ишоравий бўлак эса шу сўроққа умумий жавоб маъносида бўлади³⁷.

Баъзан бош предикатив бирликдаги ҳавола бўлаклар қўлланмаслиги ҳам мумкин, аммо унинг ўрни билиниб туради»³⁸.

Бош предикатив бирлигида ҳавола бўлаги мавжуд бўлган кўшма гаплардаги ишоравий бўлакнинг туширилиши эргаш предикатив бирлик турининг ўзгаришига сабаб бўла олмайди.

1. Шундай таълим беринги, у жасур, кучли, темир иродали йигит бўлиб улгайиш билан бирга, кўкдаги қушлардан, қирлар узра очилган гуллардан ва бу гуллардан бол йигиб юрган асаларилардан, қўйинги, табиатнинг бетакрор гўзалликларидан таъсирлана оладиган нозик қалбга ҳам эга бўлсин. «Маърифат садоси» газетасидан *2. Келганимда дедиларки, бу йигит кони зарар, Кетмагандан, охир айт, борми зарар, кетмоқдаман. А.Орипов*

Келтирилган мисолларда ҳавола бўлаклар белгили ёки белгисиз қўлланган бўлса ҳам, ҳар иккисини ҳам бош предикатив бирлик деймиз. Бу каби ҳолатларда ҳавола бўлакларнинг тушиб қолиши ёки тушиб қолмаслиги уни бош гап дейишимизга тўсқинлик қилмайди. Фақат биринчи гапда бош предикатив бирликдаги ҳавола бўлакнинг синтактик ўрни беркитилмаган, иккинчи гапда эса ҳавола бўлакнинг синтактик ўрни очиқ қолган. Ҳавола бўлакнинг синтактик ўрнининг очиқ қолиши, одатда, эга ва тўлдирувчи эргаш гапли кўшпредикатив бирликларда кўпроқ кузатилади.

Тадқиқотнинг «**Ҳавола бўлакли эргашган кўшпредикатив бирликлар таснифи**» деб номланган иккинчи бобининг биринчи параграфидида ҳавола бўлакли кесим эргаш гапли кўшпредикатив бирликлар ҳақида маълумотлар бериб ўтилади.

Услубий жиҳатдан тежамкорликни таъминлаш мақсадида ҳавола бўлакли эргаш гап турларини номлашда қуйидаги шартли қисқартмалардан фойдаланишни лозим топдик. Масалан: ҳавола бўлакли кесим эргаш гапли кўшпредикатив бирликни **ҲБКЭГ** кўшпредикатив бирлик каби...

Ўзбек тилида бир **ҲБКЭГ** кўшпредикатив бирликлар жуда кенг тарқалган. Бундай кўшпредикатив бирликларда гапдан англашилган асосий фикр эргаш предикатив бирлик орқали ифодаланади. Эргаш предикатив бирлик бутунича бош предикатив бирликка нисбатан кесим синтактик вазифасида келади. Бош предикатив бирликнинг кесими вазифасида келган ҳавола бўлакнинг маъноси эргаш предикатив бирлик орқали аниқланади. Бунда бош предикатив бирлик

³⁵ Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. 7-е изд. М.: Учпедгиз, 1956, С.467-468.

³⁶ Бердиалиев А. Координатив алоқа ва унинг хусусиятлари. Ўзбек тили ва адабиёти, 1989, 3-сон, 21-бет.

³⁷ Аскарлова М.А. Способы подчинения и типы придаточных предложений в современном узбекском языке. АДД. Ташкент, 1963, С. 64.

³⁸ Маҳмудов Н., Нурмонов А., Собиров А, 9-синф учун дарслик. Тошкент «Тасвир» нашриёт уйи. 2006-йил. 46-бет

эргаш предикатив бирликни мантиқан изоҳлайди, унга баҳо беради ва уни характерлайди. Бу турдаги ХБКЭГ кўшпредикатив бирликда ҳавола бўлак фақат бош предикатив бирлик таркибида бўлади ва бу ишоравий бўлак кесим синтактик ўрнини эгаллайди. Кесим вазифасида келган ҳавола бўлак *шу, шундаки, шундайки, шундан иборатки* каби кўрсатиш олмошлари билан ифодаланади ва бош предикатив бирликдаги эганинг маъноси эргаш предикатив бирлик орқали изоҳланади. Бунда эргаш предикатив бирлик натижа мазмунини ифодалайди. Бош предикатив бирлик эргаш предикатив бирликка баҳо беради. *Ҳусайин Воиз Кошифийдан насиҳат буки: меҳмонга ҳалол ва покиза таом тақдим этилади.* «Ҳаловат» Т.Малик

Иккинчи бобининг иккинчи параграфида ХБЭЭГ кўшпредикатив бирликлар ҳақида маълумотлар бериб ўтилади. ХБЭЭГ кўшпредикатив бирликларда эргаш предикатив бирлик бош предикатив бирлик таркибидаги эга синтактик ўрнини эгаллаган ҳавола бўлак маъносини аниқлаштиради, изоҳлайди. Бундай гапларнинг мазмуни аниқ ҳаракат-ҳолат, хусусиятларга оид бўлади.

Бир ХБЭЭГ кўшпредикатив бирликларда асосий мазмун эргаш предикатив бирликда ифодаланади, бош предикатив бирлик эса асосий фикрни англашга ҳозирлайди, унга диққатни жалб этади. Бундай кўшпредикатив бирликларда номинатив маъно бош предикатив бирлик орқали эмас, балки эргаш предикатив бирлик орқали ифодаланади.

Икки ХБЭЭГ кўшпредикатив бирликларда бири иккинчисига мазмунан мувофиқ келувчи ҳавола бўлакларнинг мавжудлиги гапнинг синтактик курилишига кўра ўзаро тобеланишли, яъни икки томонлама гап ҳисобланади.

Икки ХБЭЭГ кўшпредикатив бирликларда баъзан ҳавола бўлак сифатида шахс тушунчаси билан алоқадор бўлган *ким-у, ким-ўша* каби ўзаро қаршилантирилган олмошлардан ташқари нарса тушунчаси билан алоқадор бўлган *нима-шу, нима-ўша, ҳар нарса-ўша нарса, ҳар не-ўша нарса* каби ишоравий бўлаклар ҳам келиши мумкин. *Ҳар нарсаки таъби латифликдин пайдо бўлса, ул бешак латиф бўлур; Ҳар не маҳбуб айласа, марғуб эрур.* «Қобуснома»

Иккинчи бобнинг учинчи параграфида ХБАЭГ кўшпредикатив бирликлар ҳақида маълумот бериб ўтилади.

Ҳавола бўлакли кўшпредикатив бирликнинг бу турида эргаш предикатив бирлик бош предикатив бирлик таркибидаги от ёки олмош билан ифодаланган бирор гап бўлагига боғланиб, унинг белги-хусусиятини кўрсатиб келади ва бош предикатив бирлик таркибидаги ҳавола бўлак маъносини изоҳлайди.

Бир ХБАЭГ кўшпредикатив бирликларни Ғ.Абдурахмонов «Аниқловчи-изоҳ эргаш гаплар» номи билан атайди³⁹. Кўшпредикатив бирликнинг бу турида эргаш предикатив бирлик маълум бир предметнинг белги-хусусияти тўғрисида маълумот беради ва бош предикатив бирликнинг мазмунини аниқлашга ёрдам беради. *Сабр шундай кучли бир нарсадирки, газабни*

³⁹ Ғ.Абдурахмонов. Ҳозирги ўзбек адабий тили 2-қисм. Тошкент-1966. 421-бет

шижоатга, шиддатни ҳалимликка, катталикни тавозега, ёмонликни яхшиликка айлантормакликка қуввати етар. А.Авлоний

ҲБАЭГ кўшпредикатив бирликнинг бу турида бош предикатив бирликда келган ҳавола бўлак, кўпинча, *шундай баъзан шундайин, шунақанги, ҳар, қандай* каби кўрсатиш, белгилаш ва сўроқ олмошлари, шунингдек, *айрим, бир* каби сўзлар билан ифодаланади. Эргаш предикатив бирлик эса бу ҳавола бўлак орқали аниқланмишнинг маъносини изоҳлайди, тўлдиради.

1. Тамагирлик шундай касалликки, унга йўлиққан одам бора-бора ўзига тегишли нарсаларни ҳам бировнинг қўли билан ушлагиси, қучоқлагиси келадиган бўлиб қолади. «Дафтар хошиясидаги битиклар» Ў.Ҳошимов *2. У қандай инсонки, ўз дўстининг тавба ва узрини қабул этмасин!?* «Одамийлик мулки» Т.Малик

Икки ҲБАЭГ кўшпредикатив бирликларда кўшпредикатив бирликнинг ҳар иккала қисмида *кимнинг-унинг, ким-унинг, кимки-унинг, кимки-ўша қандай-шундай, қайси-ўша* тарзидаги қаршилантирилган ҳавола бўлаклар қатнашган бўлади.

Икки ҲБАЭГ кўшпредикатив бирликларда баъзан эргаш предикатив бирлик бош предикатив бирликка шарт майли орқали эмас, балки хабар майли шаклидаги феъл билан боғланади. *Кимки тиз кўтарар биров жонига, Замон ташна бўлар унинг жонига.* А.Фирдавсий

Икки ҲБАЭГ кўшпредикатив бирликлар шаклий тузилишига кўра бир умумийликни ташкил этса-да, мазмуний тузилишига кўра бир-биридан фарқ қилади. *1. Ҳар кишиким қуёш чиққунча уйқуда бўлса, ризқи кам бўлур.* «Қобуснома» *2. Киши нимани йўқотса, ўшанинг ўрнини яққолроқ ҳис этади.* Газетадан *3. Қаернинг ҳавоси тоза бўлса, ўша ернинг меваси ширин бўлади.* Газетадан *4. Ота-она қайси йўлга бошласа, фарзанд ўша йўлдан юради.* «Одобнома»дан

Юқорида келтирилган кўшпредикатив бирликларнинг барчаси шаклий тузилишига кўра икки ҳавола бўлакли аниқловчи эргаш гапли кўшпредикатив бирлик саналаса ҳам, мазмуний тузилишига кўра ўзаро фарқланувчи кўшпредикатив бирликлар ҳисобланади. Биринчи кўшпредикатив бирлик *шахс* мазмунини, иккинчи кўшпредикатив бирлик *нарса* мазмунини, учинчи кўшпредикатив бирлик *ўрин-жой* мазмунини, тўртинчи кўшпредикатив бирлик эса *белги-хусусият* мазмунини ифодаловчи ҳавола бўлакли кўшпредикатив бирликдир. Бизнинг кузатишларимизга кўра икки ҳавола бўлакли аниқловчи эргашган кўшпредикатив бирликлар мазмуний тузилишга кўра бир неча хил бўлади.

Мазкур бобнинг тўртинчи параграфида ҲБТЭГ кўшпредикатив бирликлар ҳақида фикр юритилган.

ҲБТЭГ кўшпредикатив бирликларда эргаш предикатив бирлик бош предикатив бирлик таркибидаги бирор бўлакнинг маъносини аниқлаштиради.

Бир ҲБТЭГ кўшпредикатив бирликларда эргаш предикатив бирлик бош предикатив бирликка *шу* ҳавола бўлаги орқали муносабатга киришади ва эргаш предикатив бирлик бош предикатив бирликдаги ҳавола бўлак мазмунини очади.

Бош предикатив бирликнинг кесими *-ки* боғловчиси билан шаклланади. Бир ХБТЭГ кўшпредикатив бирликларда бош предикатив бирлик ва эргаш предикатив бирликларнинг жойлашиш ўрни доимийдир, яъни бош предикатив бирлик эргаш предикатив бирликдан олдин келади.

1. *Мен шунга аминманки – китобсиз тараққиётга, юксак маънавиятга эришиб бўлмайди.* Ш.Мирзиёев 2. *Такрор ва такрор шуни айтмоқчимизки, Сарвари оламнинг (с.а.в.) ҳаётларини ўрганиш биздаги яхши хулқларни тарбия этишига хизмат этади.* «Одамийлик мулки» Т.Малик

Мисоллардан кўришиб турибдики, эргаш предикатив бирлик бош предикатив бирликдаги воситасиз ва воситали тўлдирувчи синтактик ўрнини эгаллаган ҳавола бўлак маъносини изоҳлайди.

Икки ХБТЭГ кўшпредикатив бирликларда эргаш предикатив бирлик ва бош предикатив бирликдаги ҳавола бўлаклари *ким...уни, ким...унга, ким...ундан, кимни...ўшани, кимда...ўшанда, кимдан...ўшандан, ҳар ким...уни, нимани...ўшани, нимага...ўша нарсага* тарзида ўзаро қаршилантрилади ва эргаш предикатив бирлик бош предикатив бирликка *-са* шарт майли орқали боғланади. *Ҳаёт ниманики тақдим этган бўлса, ўшандан ортигини қайтиб олмайди.* «Баҳор қайтмайди» Ў.Ҳошимов

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, баъзан эргаш предикатив бирликдаги *нимани* ҳавола бўлаги ўрнида *неки, ҳар нени, ҳар нарса* каби олмошлар ҳам қўлланади. Бундай кўшпредикатив бирликларда эргаш предикатив бирликнинг кесими *-са шарт* майлида эмас, *ижро* майли шаклида бўлади. 1. *Сен неким қилдинг, унутдим мен тамом...* Алишер Навоий 2. *Ҳар неники севмоқ ондин ортуқ бўлмас, Ондин сени кўп севармен, эй умри азиз.* Алишер Навоий

ХБТЭГ кўшпредикатив бирликлар ўзаро бош предикатив бирликдаги ҳавола бўлакларнинг синтактик вазифасига кўра бир умумийликни ташкил этса-да, мазмунан бир-биридан фарқланади. 1. *Ким ақл билан иш тутса, унга ҳамма ишонади.* «Сўзлашув»дан 2. *Дунёдан ҳар нимаики ҳосил қилдим, сенинг олдингга қўйдим.* «Қобуснома» 3. *Ота-онанг қаерни азиз тутса, сен ҳам ўша ерни ардоқла.* Ҳикмат

Юқорида келтирилган предикатив бирликларда бош предикатив бирликда қўлланган ҳавола бўлаклари бир хил синтактик вазифада келган бўлса ҳам, лекин улар бир-биридан «*шахс*», «*нарса*», «*ўрин-жой*» мазмунини ифодалашига кўра фарқланиб туради.

Мазкур бобнинг бешинчи параграфида ХБХЭГ кўшпредикатив бирликлар ҳақида тўхталиб ўтилади.

Кўшпредикатив бирликнинг бу тури ҳам шаклий жиҳатдан бир ХБХЭГ кўшпредикатив бирлик ҳамда икки ХБХЭГ кўшпредикатив бирликларга бўлинади ва эргаш предикатив бирлик бош предикатив бирликка *қандай-шундай, қаер-шу ер, қаерга-шу ерга, қаерда-ўша ерда, қаердаки-ўша ерда, қаердан-ўша ердан, қачон-ўшанда, қачон-ўша пайтда, шундай, шунақа, шунақа ҳам, шу қадар, шунчалик, шу даражада, қанча-шунча, қанчалик-шунчалик, қанчалаб-шунчалаб, неча-шунча* каби ҳавола бўлаклари орқали боғланади.

шаклида бўлади: *ким... у (ўша), кимнинг... унинг (ўшанинг), кимни... уни (ўшани), кимга... унга (ўшанга), кимда... унда (ўшанда), кимдан... ундан (ўшандан), кимники... ўшаники...* Айрим ҳолларда эса эргаш ва бош предикатив бирликдаги ҳавола бўлақлар шаклан бир-бирига мос келмаслиги ҳам мумкин: *ким-унинг, ким-уни, ким-унга тарзида...*

Баъзи ўринларда бош предикатив бирликда келган ҳавола бўлақ мазмун ва услуб талаби билан ифодаланмаслиги ҳам мумкин. Аммо белгисиз қўлланган ҳавола бўлақнинг синтактик ўрни гапнинг умумий мазмунидан англашилиб туради. Бундай ҳолларда ҳавола бўлақ маъносига эмас, балки бутун диққат бош предикатив бирлик мазмунига қаратилади.

Ўзбек тилида қўлланувчи ҳавола бўлақли қўшпредикатив бирликларни *бош – бош, бош – қаратқич, бош – тушум, бош – жўналиш, бош – ўрин-пайт, тушум – тушум, ўрин-пайт – қаратқич* келиши шаклидаги ҳавола бўлақли қўшпредикатив бирликларга ажритишимиз мумкин.

Лисоний далиллар таҳлили шуни кўрсатадики, ҳавола бўлақли эргашган қўшпредикатив бирлик қисмлари баъзан бир бош бўлақли гапларнинг шахси маълум, шахси умумлашган ва шахси номаълум гап кўринишларида ҳам бўлиши мумкин.

Баъзан эганинг иштирокига кўра ҳавола бўлақли эргашган қўшпредикатив бирлик қисмлари эгаси воқеланмаган гап кўринишида бўлиши мумкин. Бунда ҳавола бўлақли эргашган қўшпредикатив бирликнинг бош предикатив бирлиги ҳам, эргаш предикатив бирлиги ҳам, асосан, *шахси маълум гап* шаклида бўлади.

1. *Кузатувлардан аниқки, болалар ва ўсмирлар феъл-атворининг шаклланишида бўш вақтдан тўғри фойдаланиш ғоят муҳим экани тан олингани ҳолда бу зарур масала ечимига эътиборсиз қаралади.* «Ҳаловат» Т.Малик
2. Элёр. *Сизга тилагим шуки, болам, яшаб қолишни эмас, яшашни ўрганинг.* «Инсон садоқати» Ў.Ҳошимов

Юқоридаги ҳавола бўлақли эргашган қўшпредикатив бирликларнинг биринчисида бош предикатив бирлик шахси маълум гап кўринишида бўлса, иккинчисида эса эргаш предикатив бирлик шахси маълум гап кўринишида ифодаланган.

Айрим ҳолларда ҳавола бўлақли эргашган қўшпредикатив бирликларнинг ҳар иккала қисми ҳам бир пайтнинг ўзида *эгаси воқеланмаган эргаш предикатив бирлик + эгаси воқеланмаган бош предикатив бирлик* қолипида бўлиши мумкин: 1. *Нимаики талаб қилсанг, буюравер!* «Одамийлик мулки» Т.Малик 2. *Қаёққа бурсанг, шунга ўрганар.* Мақол

Иккинчи параграф эса **«Ҳавола бўлақли эргашган қўшпредикатив бирликларнинг мазмуний тузилишига кўра таснифи»** деб номланиб, бунда ҳавола бўлақли қўшпредикатив бирликларга доир қарашлар ёритилган.

Анъанавий тилшунослик мураккаб синтактик бирлик ҳисобланган қўшма гапларни шаклан таҳлил этишда катта ютуқларга эришди. Бу борада ўзбек тилида қўшма гаплар тадқиқига бағишланган бир қатор илмий ишлар⁴² мавжуд

⁴² Абдурахмонов Ғ.А. Қўшма гап синтаксиси асослари. Тошкент, 1958; Ғуломов А.Ғ., Асқарова М.А. Ҳозирги замон ўзбек тили. Синтаксис. Тошкент, 1961; Асқарова М.А. Ҳозирги замон ўзбек тилида қўшма гаплар.

бўлиб, мазкур тадқиқот ишларида қўшма гапларнинг шаклий белгилари кенг таҳлил этилган. Қўшма гапларнинг мазмуний мундарижасига камроқ эътибор берилган. Айрим тадқиқот ишларида қўшма гап ҳар бири турининг ўз ичида «қисмлар орасидаги мазмуний муносабатлар» тарзида изоҳлар бериб ўтилган.

Умуман олганда, ҳозирги замон ўзбек тилшунослигида қўшма гапларнинг семантик таснифи бўйича кенг миқёсдаги монографик тадқиқотлар амалга оширилганича йўқ.

Гапнинг семантик таҳлиliga бағишланган дастлабки маълумотларни рус тилшунослигида Н.Д.Арутюнова, Т.Б.Алисова, В.В.Богданов, В.Г.Гак, Г.А.Золотоваларнинг⁴³ тадқиқот ишларида учратиш мумкин.

Н.М.Маҳмудовнинг содда гаплар семантикасига бағишланган докторлик диссертацияси ўзбек тилшунослигида гап семантикасига бағишланган дастлабки ишлардан бири ҳисобланади⁴⁴. Бироқ қўшма гапларнинг семантик таснифи борасида ўзбек тилшунослигида ҳали қилиниши лозим бўлган ишлар талайгина.

Гап мазмунининг умумлашуви ва унинг кўпчиликка тааллуқли бўлиши масаласи, асосан, содда гаплар мисолида, И.Расулов томонидан бир составли гаплар доирасида «Шахси умумлашган гаплар» номи остида ўрганилган бўлиб, қўшма гаплар талқинида, деярли, унга кам эътибор қаратилган.

Бундай қўшма гап қисмлари орасидаги ҳавола бўлақлар семантик жиҳатдан шахсларга нисбатан (*ким-у, кимнинг-унинг, кимни-уни, кимга-унга, кимки-ўзи, кимдаким-ўша*), шахс бўлмаган предметларга нисбатан (*нима-шу, нимани-шуни, нимага-ўша нарсага*), белги-хусусиятларга нисбатан (*қайси-ўша, қандай-шундай*), пайтга нисбатан (*қачон-шунда*), ўринга нисбатан (*қаер-шу ер, қаерга-ўша ерга, қаерда-ўша ерда*), даража-миқдорга нисбатан (*қанча-шунча, неча-шунча*) турларга бўлинади.

Ҳавола бўлакли қўшпредикатив бирликларда, юқорида айтиб ўтганимиздек, мазмун умумга қаратилган бўлиб, доимий ва одатдаги ҳаракат-ҳолат, белги-хусусиятлар ифодаланади. Шунинг учун бош предикатив бирлик кесими ҳозирги-келаси замон шаклида бўлади. Бош предикатив бирлик мазмунан натижа ифодалайди. Эргаш предикатив бирликдан англашилган мазмун рўй берса, амалга ошиши мумкин бўлган воқеа-ҳодисаларнинг натижа мазмунини бош предикатив бирлик ифодалайди.

Икки ҳавола бўлакли эргашган қўшпредикатив бирликлар қисмлари мазмун функциясига кўра *шахс билан, шахс бўлмаган нарса ва тушунча билан, белги-хусусият билан, ўрин билан, пайт билан, ҳолат билан, даража-миқдор билан боғлиқ ҳаракат-ҳолатни билдирувчи турларга бўлинади.*

Тошкент, 1960; Абдурахмонов Х. Мақоллардаги боғловчисиз қўшма гаплар. ДД. Тошкент, 1979; Ҳозирги ўзбек адабий тили. Тошкент, 1966; Ўзбек тили грамматикаси. Синтаксис, Тошкент, 1986, 226, 290-бетлар; Равшанова С. Боғланган қўшма гаплар. ҚД. Тошкент, 1969 ва бошқалар

⁴³ Арутюнова Н.Д. Предложения и его смысл. М., 1976; Алисова Т.Б. Очерки синтаксиса современного итальянского языка, М., 1971; Богданов В.В. Семантико-синтаксическая организация предложения. Л., 1977; Гак В.Г. Проблема лексикограмматической организации предложения. Д.Д.М., 1967; Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. М., 1973 ва бошқ.

⁴⁴ Маҳмудов Н.М. Ўзбек тилидаги содда гапларда семантик-синтактик асимметрия. Тошкент: 1984.

Тўртинчи боб «*Ҳавола бўлакли полипредикатив бирликлар*» деб номланади ва икки параграфни ўз ичига олади.

Биринчи параграфда ҳавола бўлакли эргашган полипредикатив бирликлар масаласи тадқиқига тўхталинади. Бундай мураккаб синтактик бутунликларнинг бир қисмини бир неча эргаш предикатив бирликлар ташкил этса, иккинчи қисмини эса бош гап вазифасида келган предикатив бирлик ташкил этади.

Қисмларнинг ўзаро боғланиш усули ва характериға кўра ҳавола бўлакли эргашган полипредикатив бирликларни *уюшган эргаш гапли, уюшмаган эргаш гапли, мураккаб эргаш гапли ҳамда уюшган бош гапли полипредикатив бирликларга* ажратиш мумкин.

Таркиби бирдан ортиқ эргаш предикатив бирлик ва бир бош предикатив бирликдан ташкил топган мураккаб қурилма уюшган эргаш гапли полипредикатив бирлик ҳисобланади. Уюшган эргаш гапли полипредикатив бирликлар таркибидаги содда гапларнинг барчаси бир бўлиб, грамматик ва логик бутунликни ташкил этади, фикрни тугал ва атрофлича ифодалашга хизмат қилади.

Уюшган эргаш гапли полипредикатив бирликлар таркибидаги эргаш предикатив бирликлар бош предикатив бирликнинг бирор бўлагини изоҳлаши ёки унинг умумий мазмунини тўлдириб келиши мумкин.⁴⁵

Эргаш предикатив бирликлар бош предикатив бирликнинг бирор бўлагига боғланиб, унинг мазмунини изоҳласа, тўлдирса, бўлакка эргашувчи уюшган эргаш гапли полипредикатив бирлик кўринишида бўлади. Эргаш предикатив бирликлар бош предикатив бирликнинг умумий мазмунига алоқадор бўлса, яъни бош предикатив бирликни умуман изоҳласа, умумий эргашишни юзага чиқарувчи ҳавола бўлакли эргашган полипредикатив бирлик ҳисобланади.⁴⁶ Мураккаб синтактик қурилманинг мазкур турида ҳавола бўлаклар ҳар иккала қисмда бўлиши ёки фақат ҳоким қисмда бўлиши мумкин. *1. Яхшилик шундай яхши нарсаки, уни қар эшита олади, кўр кўра олади. Донолар бисотидан 2. Ажаб! Унинг қанча жаҳли чиқса, қулранг кўзлари қанча ёнса, мен ўзимни шунча хотиржам ҳис эта бошладим. «Тушда кечган умрлар» Ў.Ҳошимов*

Юқоридаги мисолларнинг биринчиси бир ҳавола бўлакли уюшган эргаш гапли полипредикатив бирлик бўлса, иккинчиси эса икки ҳавола бўлакли уюшган эргаш гапли полипредикатив бирлик ҳисобланади.

Уюшган эргаш гапли полипредикатив бирликлардаги эргаш предикатив бирликлар сонини маълум миқдор билан чегаралаб бўлмайди. Умумий мазмун талаби билан эргаш предикатив бирликларни давом эттириш мумкин. Эргаш предикатив бирлик қанча такрорланиб келса, бош предикатив бирлик кесимининг маъноси ҳам шунча кўп очилади.⁴⁷ Шунинг учун ҳам бу хил типдаги мураккаб синтактик қурилмалар туркологияға бағишланган айрим

⁴⁵ А.Мамажонов. Периодик нутқ кўриниши (ўзбек тилидан махсус курс). Фарғона, 1995, 14-бет.

⁴⁶ Реформатский А.А. Введение в языковедение. М. 1967.стр.342.

⁴⁷ Э.Азларов. Ўзбек тилида бир неча эргаш гапли кўшм а гаплар. Канд. Дисс. Тошкент, 1962, 35-бет

тадқиқотларда «асық структурали кўп эйэрсэнли кушма һейлемдэр»⁴⁸ деб юритилади.

Уюшган эргаш гапли полипредикатив бирликлар ҳоким қисмдаги турли синтактик ўринда келган ҳавола бўлақларнинг маъносини изоҳлайди. Бош предикатив бирликнинг бирор бўлаги маъносини изоҳловчи уюшган эргаш гапли полипредикатив бирликларда эргаш предикатив бирликлар бош предикатив бирликка тўғридан тўғри тобеланади ва бош предикатив бирлик атрофида ёнма-ён ўринлашиб, бир фикрий доирани ташкил этади.⁴⁹

Уюшмаган эргаш гапли полипредикатив бирликлар бош предикатив бирликка бевосита боғлана олмаслиги билан мураккаб эргашган полипредикатив бирликлардан фарқланиб туради. *Кимдаки дагал феъл бўлмиш намоён, Билимдон бўлса ҳам*, нафратга нишон. Бедил.

Юқоридаги полипредикатив бирликдаги эргаш предикатив бирликлар бош предикатив бирликка бевосита боғланмаган. Бунда биринчи эргаш предикатив бирлик (*Кимдаки дагал феъл бўлмиш намоён*) иккинчи эргаш предикатив бирликка (*Билимдон бўлса ҳам*) боғланиб, бир бутунликни ташкил этган ҳолда бош предикатив бирликдаги эга вазифасидаги ҳавола бўлақ маъносини изоҳлашга хизмат қилган.

Мураккаб эргаш гапли полипредикатив бирликдаги тобе предикатив бирликлар «бирдан ортиқ содда гапларнинг тенг ёки тобе боғланишидан ҳосил бўлади»⁵⁰.

Ҳавола бўлақли эргашган полипредикатив бирликнинг бу турида тобе қисм кўшма гапнинг қайси туридан иборат бўлишидан қатъий назар, бош предикатив бирликка нисбатан бир эргаш предикатив бирлик вазифасини бажаради. Мураккаб эргаш гапли полипредикатив бирликлар ҳавола бўлақли полипредикатив бирликларнинг бошқа кўринишларидан қурилиши ва грамматик алоқаларнинг мураккаблиги билан алоҳида ажралиб туради.

Ҳозирги ўзбек адабий тилида мавжуд бўлган ҳавола бўлақли полипредикатив бирликларнинг бу туридаги мураккаб эргаш гаплар таркиби боғловчисиз кўшма гапдан (*Шундай яшагилки, кетар чоғингда, Барча гирён қолсин, сен боргин хандон. Абдурахмон Жомий*), боғланган кўшма гапдан (*Шуни унутмаки, сен ер фарзандисан ва ерни ерни ардоқлаш, уни обод қилиш сенинг вазифангдир.*), эргаш гапли кўшма гапдан (*Сиз мендан сўрабсизки, бир кимсанинг кўп одамларга ёвузлик қилиш нияти маълум бўлса, у тақдирда қаршилик кўрсатмаслик ҳақидаги таълимотни тан олган киши нима қилиши керак?* «Тирик руҳлар» Шукурулло) ташкил топган бўлиши мумкин.

Бундай кўринишдаги мураккаб синтактик бутунликларда бирдан ортиқ бош предикатив бирлик мавжуд бўлади. Бу бош предикатив бирликлар бири-биридан ўрни ва вазифасига кўра фарқланади. Бош предикатив бирликлардан бири ҳавола бўлақли эргашган полипредикатив бирликнинг ҳоким қисми

⁴⁸ Сайтбатгалов Г.Г. Синтаксис сложного предложения башкирского языка. Докторская диссертация. Уфа, 1967, стр.213.

⁴⁹ А.Мамажонов. Периодик нутқ кўриниши (ўзбек тилидан махсус курс). Фарғона, 1995, 17-бет.

⁵⁰ Э.Азларов. Ўзбек тилида бир неча эргаш гапли кўшма гаплар. Кандидатлик диссертацияси, Тошкент, 1962, 236-бет.

ҳисобланади, иккинчи бош предикатив бирлик эса полипредикатив бирликнинг тобе қисмига тегишли бўлган бош гап ҳисобланади. Тобе қисмга тегишли бўлган бош предикатив бирлик баъзи адабиётларда «нисбий бош гап»⁵¹, баъзиларида эса «иккинчи даражали бош гап»⁵² деб ҳам юритилади.

Иккинчидан сизга тегишлик ажабланарли хабар шулдирким, кеча ўрдадин қайтиб келсам, меҳмонхона саҳнида уч нафар йигит ўлтирибди. «Меҳробдан чаён» А.Қодирий

Юқоридаги мураккаб эргаш гапли полипредикатив бирликни қуйидагича изоҳлаш мумкин: биринчи предикатив бирлик мураккаб эргаш гапли полипредикатив бирликнинг ҳоким қисми саналса, иккинчи ва учинчи предикатив бирлик ўзаро бирикиб, алоҳида пайт мазмуни ифодаланган ҳол эргаш гапли қўшма гапни шакллантирган ва бутунлигича асосий (биринчи) бош предикатив бирликка нисбатан мураккаб кесим эргаш гап сифатида баҳоланади.

Бош предикатив бирлик таркибида қўлланувчи ҳавола бўлакка нисбатан изоҳлаш муносабатида бўлган мураккаб эргаш гапли полипредикатив бирликлар изоҳланаётган қисмдаги қайси ҳавола бўлакнинг маъносини тўлдирса, аниқласа, у ҳавола бўлакли бош предикатив бирликка нисбатан ана шу синтактик позицияда бўлади. 1. Ўз ризқига ишонган инсон шундайки, бойликка хурсанд бўлмайди, фақирликка эътибор қилмайди. Яхё ибн Муоз 2. Дейиладики: «Э фарзанд, ҳар қандай кишиникига меҳмон бўлиб бораверма, чунки ҳашамат ва шавкатингга зарар етказди». «Ҳаловат» Т.Малик 3. Шуни яхши билки, агар Аллоҳнинг назаргоҳи бўлган бир кўнгилини инжитсанг, кейин Каъбага борсанг ҳам, ундан олган савобинг ранжида бўлган кўнгили гуноҳини юва олмайди. «Энг кичик жинойят» Т.Малик

Таҳлилга тортилган полипредикатив бирликларда бош предикатив бирликка нисбатан тобе муносабатда бўлган мураккаб эргаш гапли полипредикатив бирликлар кесим, эга, тўлдирувчи синтактик вазифасида келганлигини кўрамыз.

Ҳавола бўлакли эргашган полипредикатив бирликларнинг уюшган бош гапли полипредикатив бирлик тури ҳам бошқа полипредикатив бирликлар каби икки қисмдан ташкил топади: ҳоким предикатив бирлик ҳамда тобе предикатив бирлик.

Бундай мураккаб синтактик бутунлик икки ва ундан ортиқ бош предикатив бирлик ва битта эргаш предикатив бирликнинг тобе муносабатидан юзага чиқади, шунингдек, бу эргаш предикатив бирлик бирдан ортиқ бош предикатив бирликларга нисбатан изоҳловчи қисм вазифасини бажаради. *Кимнинг пешонасига нима ёзилган бўлса, эртами кечми, шу нарса унинг бошига келади, ундан қочиб қутулиб бўлмайди...*

Ҳавола бўлакли эргашган полипредикатив бирликларнинг бу тури ҳавола бўлакли оддий қўшпредикатив бирликлардан бирдан ортиқ бош предикатив бирликларнинг мавжудлиги билан фарқланиб туради.

⁵¹ М.Асқарова. Ўзбек тилида эргашини формалари ва эргаш гаплар. Тошкент, 1966, 313-бет

⁵² А.Мамажонов. Ҳозирги замон ўзбек адабий тилида периодлар. Фил.фан.кан.дисс. Фарғона, 1974, 74-бет

Кўнгли қотган кишиларга қанчалик ўғитлар қилсанг ҳам, қулоқларига олмаслар, ўзлари учун бирор фойда ола билмаслар. Сўфи Оллоёр

Ҳавола бўлакли эргашган полипредикатив бирликларнинг бу тури ҳозирги ўзбек тилида кам учрайдиган ҳодисалардан биридир.

Иккинчи параграфда ҳавола бўлакли боғловчисиз полипредикатив бирликлар хусусида сўз юритилади.

Боғловчисиз полипредикатив бирликни ташкил этган бу қисмлар ўзаро бир-бири билан ҳеч қандай грамматик воситаларсиз фақат мазмун орқали бирикади. Бундай бирликларда ҳавола бўлак, одатда, мазмуни изоҳланаётган қисмда бўлади. Мазмунни изоҳлашга хизмат қилаётган қисм эса изоҳланувчи қисмда келган маълум синтактик вазифадаги ҳавола бўлак маъносини ойдинлаштиришга ёрдам беради. *Биз фақат шуни биламиз: унинг кори – омборчилик, касби – «кимёгарлик»дир.* «Фельетонлар «Кимёгар» А.Қахҳор

Баъзан ҳавола бўлакли изоҳланувчи қисм изоҳловчи қисмдан кейин келиши ҳам мумкин. Бундай ҳолларда маъноси изоҳланувчи бўлак, кўпинча, кесим ёки тўлдирувчи синтактик вазифасида бўлади. Йўловчилар шу сувдан ичиб, боланинг катта бўлсин, умридан барака тапсин, деб онани дуо қилишарди, *гўдаклигидан эсида қолгани шу.* С.Аҳмад

Ҳавола бўлакли боғловчисиз полипредикатив бирликнинг шундай турлари ҳам учраб турадики, бундай бутунликда бирламчи ҳавола бўлак ва иккиламчи ҳавола бўлак қатнашган бўлади. Бундай ўринларда иккиламчи ҳавола бўлак изоҳловчи қисм таркибида келиб, бирламчи ҳавола бўлак қатнашган предикатив бирликдаги асосий ҳавола бўлак маъносини изоҳлашга хизмат қилади. Буни қуйидаги мисол орқали кўриш мумкин. *Энди гап шу, билмасанг, (шуни) билиб ол: мен ўғриман!* «Мурдалар гапирмайдилар» Т.Малик

Юқоридаги мураккаб синтактик полипредикатив бирликда иккиламчи ҳавола бўлак тўлдирувчи синтактик вазифасида келган белгисиз *шуни* кўрсатиш олмоши ҳисобланиб, бу бўлак қатнашган бирлик уч предикатив бирлик (*билмасанг, (шуни) билиб ол: мен ўғриман!*) дан ташкил топган ва кесим синтактик вазифасида келган бирламчи ҳавола бўлакка (*шу*) нисбатан изоҳлаш муосабатида бўлиб, шу ҳавола бўлак маъносини аниқлашга хизмат қилган.

Умуман олганда, юқоридаги мисоллардан англашимиз мумкинки, ҳавола бўлакли боғловчисиз полипредикатив бирликлар, асосан, бадий асарларда учрайди.

ХУЛОСА

1. Ҳавола бўлакли синтактик конструкцияларни ўрганиш, нафақат ўзбек тилшунослиги, балки, умуман, тилшунослик фани учун ҳам назарий ва амалий аҳамиятга эга.

2. Ҳавола бўлакли синтактик конструкциялар услубий жиҳатдан хосланган бўлиб, асосан, ёзма нутқ услубида кенг қўлланилади. Бундай конструкциялар ўзбек тилида маълум бир системани ташкил этади.

3. Грамматик жиҳатдан ҳавола бўлакли синтактик конструкциялар монопредикатив, кўшпредикатив ҳамда полипредикатив бирликлар кўринишида шаклланувчи синтактик бутунликлардир.

4. Ҳавола бўлакли синтактик конструкциялар таркибидаги ҳавола бўлақларнинг миқдорий белгисига кўра бир ҳавола бўлакли ва икки ҳавола бўлакли синтактик бутунликларга ажралади.

5. Ҳавола бўлакли синтактик конструкциялар шаклий ва мазмуний тузилиши жиҳатдан алоҳида ажралиб турувчи синтактик бирликлардир.

6. Ҳавола бўлакли синтактик конструкциялар таркибидаги қисмларнинг ўзаро мазмуний муносабатига кўра изоҳланувчи (бош предикатив бирлик) ва изоҳловчи қисм (эргаш предикатив бирлик) деб номланувчи икки қисмдан ташкил топади.

7. Ҳавола бўлакли синтактик конструкциялар шаклий жиҳатдан кесим, эга, аниқловчи, тўлдирувчи, ҳол предикатив бирликлардан иборат бўлади.

8. Ҳавола бўлакли синтактик конструкциялар мазмун жиҳатдан хилма-хил бўлиб, улар `шахс`, `нарсa`, `белги`, `ўрин`, `пайт`, `тарз`, `даража-миқдор`, `натижа` мазмунидаги предикатив бирликлардан иборат бўлади ва тўлиқ ва тугалланган фикр ифодаловчи синтактик бутунлик ҳисобланади.

9. Ҳавола бўлакли кўшпредикатив ва полипредикатив бирлик қисмлари ўзаро бир-бири билан тенглашиш ёки тобелашуш йўли билан грамматик алоқага киришувчи синтактик конструкциялардир.

10. Ҳавола бўлакли синтактик конструкциялар семантик хусусияти жиҳатидан дидактик характердаги фикрларни ифодаловчи услубий-синтактик восита сифатида муҳим аҳамиятга молик бўлиб, уларда мазмун умумга қаратилган бўлади.

**SCIENTIFIC COUNCIL AWARDING
SCIENTIFIC DEGREE DSc.27.06.2017.Fil.05.02
AT FERGHANA STATE UNIVERSITY**

FERGHANA STATE UNIVERSITY

TESHABOEV DILMUROD RAKHMADJONOVICH

**SYNTACTIC CONSTRUCTIONS WITH DEICTIC
ELEMENTS IN UZBEK LANGUAGE**

10.00.01 – Ўзбек тили

**DISSERTATION ABSTRACT FOR THE DOCTOR OF PHILOSOPHY DEGREE (PhD)
ON PHILOLOGICAL SCIENCES**

Ferghana – 2019

The theme of PhD dissertation is registered by Supreme Attestation Commission at the Cabinet of Ministry of the Republic of Uzbekistan under the number № B2018.4.Ph234

The dissertation has been prepared at the chair of Uzbek linguistics of Ferghana State University.

The abstract of the PhD dissertation is posted in three (Uzbek, English and Russian (Resume)) languages on the website of the Scientific Council (www.fdu.uz) and on the website «ZiyoNet» Information-educational portal (www.ziyo.net).

Scientific consultant:

A.Mamajonov

Doctor of Philological sciences, professor

Official opponents:

N.Makhmudov

Doctor of Philological sciences, professor

H.Usmonova

Doctor of Philological sciences, dosent

Leading organization:

Tashkent Institute of Uzbek language and literature after A.Navoiy

Defense of the Dissertation will take place on «___» _____ 2019, at _____ p.m. at a meeting of Scientific Council DSc.27.06.2017.Fil.05.02 under Ferghana State University (Address: 19, Murabbiylar Street, Ferghana, 100151. Tel: (99873) 244-66-02; fax: (99873) 244-44-01; e-mail: info@fdu.uz).

Dissertation could be reviewed information-resource center of Ferghana State University (registration number ____). Address: 19. Murabbiylar Street, Ferghana, 100151, Tel.: (99873) 244-71-28.

Dissertation abstract sent out on «___» _____ 2019.

(Mailing report number ____ on «___» _____ 2019).

A.Kosimov

Chairman of Scientific Council Awarding scientific degree, Doctor of Philological sciences, Professor

I.Khojialiev

Secretary of Scientific Council Awarding scientific degree, Candidate of sciences, docent

S.Muminov

Chairman of Scientific Seminar at the Scientific Council awarding scientific degree, Doctor of Philological sciences, Professor

INTRODUCTION

The actuality and significance of the dissertation work. There are numerous achievements in the study of the compound sentences in the world linguistics which are considered the complex unit of the syntactic layer. The tradition of study the language units in connection with a factor of a person is dominating in today's linguistics. The emergence of the new theory of compound sentences gives the possibility to reveal and solve the problems of the syntactic constructions through the structural-semantic analyses.

There are considerable researches in the world linguistics which are devoted to the profound analyses of the compound sentences and thorough study their linguistic essence. The study of the structural-semantic classification of compound sentences and their stylistic features worth special consideration, the investigation of the problems in their formal and semantic features has become a problem of study. Simultaneously, the scientific analyses of the linguistic features of the complex syntactic units, profound revealing of the theoretical-practical laws, suggesting of the complex and exact laws, definitions and inferences are significant.

The political, social and economical alterations and the development of the science and technologies in today's world are impetus to consider the matters in Uzbek linguistics. There are action-oriented studies of the matters of compound sentences in Uzbek linguistics. One of the priority branches is studying the syntactic constructions with deictic elements within the compound predicative and polypredicative clauses. There is a need to substantiate the structural-semantic features of the compound sentences, to study the formal and semantic features, to define the the emergence of the linguistic nature of the compound predicative and polypredicative units with deictic markers, to reveal their description and classification and replenish the non-defined features with the new views and theories. In its turn, it raises the science progress to the new level. Thus, the attention to the language is considered the main factor of the government and society ruling. As the native tongue is the main feature of the nation «...one must show the richness of our language, the respect and love to it by spread all over the world»¹. The creating the new researches on the bases of the modern development principles are the main task of Uzbek language syntax nowadays as the language policy of the period of Independence.

The given dissertation has been fulfilled according to the requirements of the following laws and regularities as PD-4958 «On the development of the postgraduate education» on 16 February, 2017; PD-2909 «On measures of the development of the Higher Education system» on 20 April, 2017; the law-304 of the Cabinet of Ministry «On further development of the postgraduate education» on May 22, 2017 and other standards.

The appropriateness of the research to the prior directions of the development of science and technologies.

The dissertation work has been fulfilled according to the main leading branch of the development of Science and Technology of the republic I. «The cultural, spiritual

---

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат Ўзбек тили ва адабиёти университети ўқитувчилари билан суҳбатидан/<https://sputniknews-uz.com>

and educational development of the democratic and lawful society and forming of the innovational economics».

The scope of study of the problem. To the present day the development of linguistics have covered many issues concerning phonetic, lexical and sentence levels. In particular, much attention is paid to the issues of compound sentences in the world linguistics. The problems of compound sentences have been discussed at different times by scholars Sh.Baley, A.M Peshkowski, I.N. Egorova, U.Veynreich, V.V.Checheulin, N.N.Ilina, E.V. Paducheva, T.A. Kolosova, V.A. Kornilov, G.F. Gavrilov, V.S. Strahova, A. Birvish, V.A. Beloshapkova, O.I. Muskalskaya, M.I. Cheremisina, O.K. Vasileva-Shvede, G. V.Stepanov, A.N. Baskakov, S.I. Shutova, E.N. Shiryaev, A.Z. Abdullaev, A.G. Dzhavadov, B.B. Kasevich, V.G. Admoni, S.A.Shuvalova².

In the Uzbek linguistics there are studies of G.Abdurahmonov, M.Askarova, A.Berdialiev, A.Mamajonov, R.Sayfullaeva³. However, issues such as the structural and semantic features of syntactic constructions with deictic elements Uzbek

---

²Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. М.: 1955, С.43-48; Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. 7-е изд. М.: Учпедгиз, 1956, С.467-468; Егорова И.Н. Позиционные эквиваленты слова в составе предложения. – В кн.: Русский язык. Грамматические исследования. М.: Наука, 1967, С. 78-79; Вейнрейх У. О семантической структуре языка. – В кн.: Новое в лингвистике. Вып. V. М.: Прогресс, 1970, С. 177-183; Щеулин В.В. О классификации сложноподчиненных предложений. Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1972, С. 3-12; Ильина Н.Н. Об одном способе классификации связей между частями сложного предложения. – В кн., Информационные вопросы семантики, лингвистики и автоматического перевода. М., 1972, Вып. 2; Падучева Е.В. О семантике синтаксиса. Материалы трансформационной грамматики русского языка, М., 1974, гл. V; Шу муаллиф. О порождении сложного предложения из простых. – В.кн.: Исследования по математической лингвистике математической логике и информационным языкам. М., 1972; Гак В.Г. О категориях модуса предложения – В сб.: Предложение и текст в семантическом аспекте. Калинин, 1978, С. 20; Колосова Т.А. Русские сложные предложения ассиметричной структуры. Воронеж. 1980; Корнилов В.А. К проблеме изоморфизма сложно-подчиненного предложения и подчинительного словосочетания. – В кн.: Подчинение в полипредикативных конструкциях. Новосибирск: Наука, 1980, С. 13; Гаврилов Г.Ф. Об изоморфизме сложно-подчиненного предложения и словосочетания. – В кн.: Подчинение в полипредикативных конструкциях. Новосибирск: Наука, 1980, С. 29; Страхова В.С. Некоторые лингвистические основы обучения гипотаксису. – В кн.: Проблемы ученика русского языка как иностранного. Синтаксис. М.: Русский язык, 1980, С. 456-457; Бирвиш А. Семантика. – В кн.: Новое в зарубежной лингвистике. Вып. X.М.: Прогресс, 1981, с.177; Современный русский язык. Под ред. Белошашкова В.А. М.: Высшая школа, 1981, С.475; Москальская О.И. Проблемы системного описание синтаксиса. М.: Высшая школа, 1981, С.10; Черемисина М.И. Сложное предложение как знак языка. – В кн. Синтаксис алтайских и европейских языков. Новосибирск: Наука, 1981, С. 37; Васильева-Шведе О.К., Степанов Г.В. Теоретическая грамматика испанского языка. Синтаксис предложения. М.: Высшая школа, 1981, С.232; Баскаков А.Н. Предложение в современном турецком языке. М.: Наука, 1984, С.119; Шутова С.И. Вопросы теории синтаксиса, М.: Наука, 1984, С.55; Ширяев Е.Н. Бессоюзное сложное предложение в современном русском языке. М., 1986; Абдуллаев А.З., Джавадов А.Г. О семантическом ядре азербайджанского сложноподчиненного предложения. Советская тюркология, 1987, № 1, С. 52-53; Касевич В.Б. Семантик. Ситаксис. Морфология, М.: Наука, 1988, С. 121; Адмони В.Г. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики. Л.: Наука, 1988, С.105; Шувалова С.А. Смысловые отношения в сложном предложении и способы их выражения. М.: Изд-во МГУ, 1990.

³ Абдурахмонов Ғ.А. Қўшма гап синтаксиси асослари. Тошкент: ЎзФА нашриёти, 1958; Асқарова М.А. Ҳозирги замон ўзбек тилида қўшма гаплар. Тошкент: ЎзФА нашриёти, 1960; Асқарова М.А. Способы подчинения и типы придаточных предложений в современном узбекском языке. АДД. Ташкент, 1963; М.Асқарова. Ўзбек тилида эргашиш формалари ва эргаш гаплар. Тошкент, 1966, 313-бет; А.Мамажонов. Ҳозирги замон ўзбек адабий тилида периодлар. Фил.фан.кандисс. арғона, 1974, 74-бет; Фуломов А., Асқарова М. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Синтаксис. 3-нашири. Тошкент: Ўқитувчи, 1987, 171-240 бетлар; Бердиалиев А. Эргаш гапли қўшма гап конструкцияларида семантик-сигнификатив парадигматика. Тошкент: Фан, 1989; Бердиалиев А. Семантико-сигнификативная парадигматика и синтагматические отношение в конструкциях сложноподчиненного предложение узбекского литературного языка. АДД. Ташкент, 1989; Бердиалиев А. Координатив алоқа ва унинг хусусиятлари. Ўзбек тили ва адабиёти, 1989, 3-сон, 21-бет; Бердиалиев А. Ўзбек тилида омоним модели эргаш гапли қўшма гаплар. Тошкент: Фан, 1990; Сайфуллаева Р. Эргашган қўшма гапнинг таснифи. Ўзбек тили ва адабиёти, 1989, 3-сон, 22-бет

language remain to be studied both within the framework of general linguistics and Uzbek linguistics.

The link of the topic of the dissertation work with the researches of the higher educational establishments.

The research work has been fulfilled according to the scientific research plan of the project «The problems of Uzbek syntax» within the theme at the chair of the Uzbek Philology in Ferghana State University.

The aim of the research is to investigate the problems related to the expansion of the syntactic form of compound predicative clauses with deictic elements in modern linguistics and to elucidate the scientific interpretation of the related issue.

The tasks of the research:

to explain new approaches to the theory of syntactic constructions with deictic elements in modern linguistics and to respond to them;

to enrich observations on the syntactic constructions with deictic elements in the Uzbek literary language, including the compound sentences with dependent clause with new scientific views;

to investigate the role of the components of the deictic elements in compound sentences;

to study the relationship of form and content in compound sentences with deictic elements;

to define the grammatical features of compound sentences with a deictic elements;

to reveal the features of the compound sentences in double predicative and polypredicative units;

to explore new aspects of this problem by highlighting the meaningful relationships that emerge by studying compound sentences.

The object of the research is the syntactic constructions with deictic element clause.

The subject of the research is the structural-semantic features of compound sentences with deictic element and their structural schemes.

Methods used in the research. The componential analyses, the methods of oppositions, transformational method, hermeneutic method, semantic-descriptive method are used in the research.

The scientific novelty of the research:

forming of the syntactic constructions with deictic elements by demonstrative, definite, interrogative pronouns, adjectives and numerals, considering the whole content are revealed by the materials of Uzbek language;

using of the syntactic constructions with deictic elements in the forms of compound predicative and polypredicative units is substantiated by the examples of speech units of the colloquial, belles-lettres, scientific and publicistic styles;

considering the syntactic constructions with deictic elements in the groups according to the function of the subject, predicate, object, attributive modifier and according to the semantic meaning of a person, thing, feature, place, time, degree and order is substantiated;

the derivational features between monopredicative units of the compound predicative and polypredicative units with deictic elements are proved.

The practical results of the research:

the linguistic features of syntactic constructions with deictic elements are described:

the conclusions drawn from the study of syntactic constructions with deictic elements serve to provide important scientific and theoretical information on the syntax of the Uzbek language, to improve the existing textbooks, to compile educational, methodological and educational-methodological manuals and textbooks;

meaningful relationships in the language system are represented by the syntactic constructions of the compound sentences with deictic elements that form a particular microsystem;

serious attention has been given to the study of syntactic structures with deictic elements and their communicative features, including the derivative principles of deictic elements;

a formal and semantic shape of the syntactic constructions with deictic elements and their differential features from other syntactic structures have been shown;

a complete interpretation of the form and content of the syntactic constructions of deictic elements and their relationship with syntactic structures was achieved;

dissertation materials are one of the main sources for the studying the speech units of the syntactic constructions with deictic elements as a system.

Validity of the research results is based on the selected research objects, on the reliability of the linguistic methods used, the consistency of the theoretical data with the scientific sources, the consistency of the used sources of the research, the theoretical reflection and reaction, the reliability of the scientific results. In addition, each of these results is supported by factual language materials.

The scientific and practical value of the research.

The scientific significance of the results of the research is determined by the importance of modern linguistics in the interpretation of syntactic constructions with deictic elements and, in general, the compound predicative and polyreductive units with deictic elements, and their structural and semantic properties, in particular deictic syntactic constructs.

The practical significance of the results of the research is explained by the fact that they can be used in teaching linguistic analyses methods as well as the researchers, bachelor and master students can also use the results of the research in their theses.

Implementation of the research results: the scientific results of the research on syntactic constructions with deictic elements in Uzbek language have been applied in the following scientific works:

the obtained results in the study of the syntactic constructions with deictic elements were used in the fundamental project A-1-39. «Designing the program of creating the Uzbek practical psycholinguistics» within the theoretical framework, in the psycholinguistic description of speech units, in revealing the place and role of deictic markers. (Information of the Ministry of Higher and Secondary Special Education No. 89-03-2838 of July 29, 2019). As a result, the mental and emotional state of a speaker and a listener in the creation of the text, and the brilliant disclosure of the personality traits of the participants in the dialogue, have been enriched with scientific evidence;

The styles of analyses within the frame of the syntactic constructions with deictic elements were used in the fundamental project OT-F-1-100 «Theoretical and practical improvement of the socio-cultural activities of children with disabilities on the bases the artistic creativity»(Information of the Ministry of Higher and Secondary Special Education No. 89-03-2838 of July 29, 2019). As a result, it was widely used in the preparation of the monograph «Dialectics of personality and values», published as a part of a fundamental project.

The results obtained on syntactic constructions were used in the programs of the Fergana regional television and radio company «Source of Spirituality», «Literary environment», «Dignity», as well as in the production of the scenario of radio programs «Spirituality – the mirror of the heart». (Information of the National Television and Radio Company of Uzbekistan dated 04-01-2011, No. 12-01 / 59). As a result, the content of the materials produced for these broadcasts is enriched with improved scientific evidence.

The embedment of the research results.

the results of the research were discussed at 7 international and 3 national scientific conferences.

The publication of the research results.

16 scientific articles are published on dissertation topics. 5 of them are published in the scientific journals recommended for publication of the main scientific results of doctoral dissertations of the Higher Certification Commission of the Republic of Uzbekistan, 1 in foreign journals.

The structure and volume of the dissertation work.

The dissertation work includes the introduction, four main chapters, general conclusions and the list of used literature. The total amount of pages is 140.

GENERAL CONTENTS OF THE DISSERTATION

In the introductory part of the dissertation work the topicality and actuality, the aim and tasks, the object and the subject of it, its appropriateness to the basic directions of the development of the science and technologies, the scientific novelty of the research and the practical results, the practical and theoretical value of the obtained results are revealed; the data of implementing the results of the research into the practice, the structure of the dissertation and the list of published works are given.

The first chapter of the dissertation is titled «Theoretical problems of compound predicative units with deictic elements» and consists of three paragraphs. The first paragraph of the chapter «The history of study the compound sentence with deictic elements» provides with comprehensive overview of the linguistic research in the study of the complex syntactic units and responds the authors' views.

It is obvious that the matter of compound sentence syntax has been actual still nowadays in the world linguistics. Therefore, at present, there is no need to explain the significance of the research in the semantic syntax and structural syntax.

The initial stage of the study of the compound sentences theory in Turkic languages, in particular, Uzbek language, was formed in the frame of Russian

linguistics. Furthermore, it became a tradition to approach to the linguistic issues in perspectives of Russian linguistics.⁴

Numerous studies have been fulfilled in order to thoroughly analyze the compound sentences and study their features in Uzbek linguistics⁵.

The scientific views by M.Askarova, G.Abdurakhmonov and A.Berdaliev are worth special consideration. For instance, the first scientist who researched the problems of compound sentences in Uzbek linguistics was K.Goziev. The scientist distinguished the parts of the compound sentences into 2 groups according to the degree of connectedness: subordinative and coordinative, where the great attention was paid to the content of the subordinate compound sentences⁶.

M.Askarova divided the compound sentences into the coordinative and subordinate compound sentences according to the conjunctions connecting the complex syntactic units⁷.

G.Abdurakhmonov was the first scholar in the history of Uzbek linguistics who classified the compound sentences into three groups. Particularly, the scholar presented the compound sentences with deictic elements as the type of subordinate compound sentences and called the complex syntactic unit of this type by the term «Generally specifying subordinate clauses»⁸.

The following works by professor N.Makhmudov «Semantic syntax of Uzbek language» (1992), «Theoretical grammar of Uzbek language, Syntax» (1995) have been devoted to the syntax of the compound sentences and the issue of deictic elements in the compound sentences have been analyzed and discussed. The term «deictic part» («Ҳавола бўлак») was initially introduced to Uzbek linguistics by professor N.Makhmudov.

The scholar confirmed the possibility of distinguishing not only the subordinate predicate units but also main predicate units according to the deictic parts in classifying the compound sentences: deictic and non-deictic sentences⁹.

N.Turniyozov divided the syntactic unit into the hypotactic and paratactic types of the compound sentences according to the degree of the interconnection¹⁰.

The linguist A.Mamajonov in his monograph «Stylistics of the compound sentences» paid attention to the different aspects of the usage of the subordinate compound sentences and particularly accentuated their polysemantic character, stylistic features and semantic classification¹¹. He also enunciated the importance of

---

⁴ Махмудов Н.М. Қайта қуриш ўзбек морфологиясининг айрим масалалари. Ўзбек тили ва адабиёти. 1988. 3-сон, 16-20-бетлар.

⁵ Ғозиев Ҳ. Ҳозирги замон ўзбек адабий тилидаги қўшма гапларнинг состави ҳақида // Ўзбек тили илмий грамматикасидан материаллар. Тошкент, 1941. 127-156 бетлар. Абдурахмонов Ғ.А. Қўшма гап синтаксиси асослари. Тошкент, 1958; Аскарова М. Ҳозирги замон ўзбек тили ва қўшма гаплар. Тошкент, 1960 ва б. Бердиалиев А. Семантико-сигнификативная парадигматика и синтагматические отношения в конструкциях сложноподчиненного предложения узбекского литературного языка. АДД. Ташкент, 1989; Бердиалиев А. Ўзбек тилида омоним модели эргаш гапли қўшма гаплар. Тошкент: Фан, 1990.

⁶ Ғозиев Ҳ. Ҳозирги замон ўзбек адабий тилидаги қўшма гапларнинг состави ҳақида // Ўзбек тили грамматикасидан материаллар. Тошкент, 1941. 127-156 бетлар.

⁷ Аскарова М. Ҳозирги замон ўзбек тили ва қўшма гаплар. Тошкент, 1960. 6-7 бетлар.

⁸ Абдурахмонов Ғ.А. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Синтаксис. Тошкент: Ўз ФАН нашриёти, 1966;

⁹ Махмудов Н., Нурмонов А. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси. Синтаксис. Тошкент, 1995. 169-бет

¹⁰ Турниёзов Б. Ҳозирги ўзбек тилида тенг компонентли мураккаб синтактик қурилмалар дуривацияси. Самарқанд. 2008 йил. 7-бет

¹¹ Мамажонов А. Қўшма гап стилистикаси. Тошкент. 1990.

thorough study such issues as the semantic classification, deictic sentences as the minor and major syntactic problems of the contemporary Uzbek language¹².

The scientific work entitled as «Semantic-significate paradigm in the subordinate compound sentences» by Abduvali Berdialiev is among the first researches in the sphere of the semantic syntax¹³. The paradigmatic and syntagmatic features of the compound sentences, the semantic-signifying peculiarities of the subordinate compound sentences, the syntactic homonymy, polysemy, polyfunctionalness have been profoundly studied.

The contemporary linguistics furthers researchers to thoroughly investigate the problems of compound sentences. It is necessary to state that the matters of deictic compound sentences related to the structural-semantic researches have not been especially investigated as the object of the research. Only some views on that matter have been discussed¹⁴.

As it is known, the term «compound sentence» has been implemented into the terminology of Uzbek linguistics.

However, there are contradicting views in the general linguistics. In particular, A.M.Peshkovskiy claimed the term contradicting and suggested to use another term «Complex whole» – «Сложное целое». In his view, the sentence cannot consist of sentence¹⁵. Indeed, if the sentence is added to sentence, the text will arise.

Taking into account these views, we considered to use synonymous terms «compound predicate units», «polypredicate units» along with the terms «compound sentences» and «complex compound sentences» in parallel. Only the future researches will show which of the terms will survive in Uzbek linguistics.

The second paragraph of the chapter is entitled «Deictic asyndetic compound predicate units». The second predicate unit of the component part of the deictic asyndetic compound sentence interprets the first predicate unit in different ways. In particular, the second predicate unit interprets the meaning of some sentence parts in the first predicate unit, explains the meaning of the deictic expressions *бу, шу, ўша,*

---

¹² Мамажонов А. Қўшма гап синтаксиси муаммолари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2016. № 1. – Б. 100-103.

¹³ Бердиалиев А. Эргаш гапли қўшма гап конструксияларида семантик-сигнификатив парадигматика. Тошкент. «Фан» нашриёти. 1989 йил. 92-96-бетлар

¹⁴ Ўсаров И. Қўшма гапларда полисиндетон ва асиндетон ҳодисалари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2002. № 4. – Б. 66-69. Абдусаматов Р. Қўшма гапларда мазмун ва шакл номувофиклиги // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2003. № 1. – Б. 23-26. Боймирзаева С. Қиёслаш муносабатини ифодаловчи қўшма гаплар синонимияси // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2003. № 1. – Б. 30-34. Умарова Н. Ўхшатиш эргаш гапларда сабаб ва оқибат // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2004. № 1. – Б. 79-82. Турниёзов Б. Бириктирув боғловчили мураккаб синтактик қурилмалар деривацияси хусусида // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2004. № 4. – Б. 80-82. Азимов И. Қўшма гап қисмларининг боғланиш усуллари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2006. № 1. – Б. 53-56. Холбоева М. Қўшма гапларнинг матн яратилишидаги ўрни хусусида // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2007. № 6. – Б. 90-92. Раҳматов М. Чун боғловчили эргаш гаплар хусусида // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2008. № 1. – Б. 88-90. Тожиёв О. Боғланган қўшма гапларда мазмуний синкретизм // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2009. № 5. – Б. 74-77. Холбоева М. –са воситали қўшма гаплар семантикаси // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2010. № 4. – Б. 94-96. Азимов И., Сапарниёзова М. Боғланган қўшма гапларнинг ўзаро боғланиш усуллари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2012. № 1. – Б. 85-88. Искандарова Ш. Қўшма гаплар таснифи масалалари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2013. № 2. – Б. 7-12. Мусаев А., Умрзакова Г. Эргаш гапли қўшма гаплардаги қисмлар тартиби // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2014. № 4. – Б. 96-100. Айтбоев Д. Қўшма гапларнинг мантикий-мазмуний тадқиқи // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2015. № 3. – Б. 74-78. Мамажонов А. Қўшма гап синтаксиси муаммоларига доир // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2016. № 1. – Б. 100-103.

¹⁵ Пешковский А.М. Русский синтаксис а научном освещении. М.: Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1956, С.455.

бунга, бундай, қандай, бошқача, ўша тартибда, шунақа, шуниси, шуни, шунга, шундай, нарса, бир, бир нарса, икки нарса, шу нарса, ҳамма нарса, бир гапни, бир нарсани, битта, биринчи in the first predicate unit and serves in expressing the various information, related to their meaning.

The interpreted unit is in the first part of the deictic asyndetic compound sentences; by the logical stress is distinguished from the other sentences parts and uttered in special tone.

The second predicate unit interpreting the meaning of the first predicate unit in the compound predicate clause is equal to the interpreted unit meaning; the function of it is equal to the interpreted deictic unit; therefore, this part can be put in the syntactic place of the interpreted unit. *Дил бойлиги ва руҳ озиги уч нарсададир: биринчи илмда, иккинчи ризода, учинчи қаноатда. (М.Јувани)*

The given deictic asyndetic compound clause omits the deixis «three things»-«уч нарса», substituting by the second predicate unit; the given deictic asyndetic compound sentence turns into a simple predicate unit and furthers emerging the «syntactic derivation»¹⁶. *Дил бойлиги ва руҳ озиги илмда, ризода, қаноатдадир.*

The second part of the deictic asyndetic compound predicate clause holds the syntactic positions of the predicate, subject, attribute, object and adverbial modifier to the first part.

It is possible to distinguish the deictic asyndetic compound predicate clauses in the function of the predicate, subject, attribute, object and adverbial modifier according to the position of the first part.

The third paragraph of the chapter is titled «Deictic subordinate compound predicate clause».

The classification of the subordinate compound predicate clauses in the Uzbek language is similar to the classification of the subordinate sentences in the other languages and «the types of the subordinate sentences in Turkic languages, and in other languages is similar to the theory of the simple sentences»¹⁷. Comparison of the definite parts in the simple sentences with the subordinate sentences has a long tradition¹⁸. For example, the function of the subordinate sentences is equal to the function of the parts of speech in simple sentences in Spanish linguistics¹⁹.

---

¹⁶Мурзин Л.Н. Основы дериватология. – Пермь, 1984.; Храковский В.С. Трансформация и деривация. Проблемы структурной лингвистики – 1972. – М., 1973. – С.492.; Курилович В. Деривация лексическая и деривация синтаксическая//Очерки по лингвистике. – М., 1962.; Турниязов Н.К. Синтаксическая деривация гипотаксиса в современном узбекском языке//АДД. – М., 1985.; Турниёзов Н.К. Гап ва унинг деривацион хусусиятлари//Ўзбек тили деривацион синтаксиси. – тошкент, 2011, 65-бет.; Бобоев У.Н. Синтаксическая деривация придаточного предположения времени в современном узбекском языке (в сопоставлении с французским языком)//АКД. – Алма-ата, 1992; Гаффаров А.А. Ҳозирги ўзбек тилида парцеллятив ва иловали курилмаларнинг синтактик деривацияси//Номзод. дис. автореф. Самарқанд, 1997; Четин М. Ҳозирги ўзбек ва турк тилларида сўз бирикмалари синтактик деривацияси//Номзод. дис. автореф. – Тошкент, 2002; Яхшибоев Ғ.Х. Ҳозирги ўзбек тилида содда гап синтактик деривацияси//Номзод. дис. автореф. – Самарқанд, 2004; Турниёзов Б. Н. Ҳозирги ўзбек тилида тенг компонентли мураккаб синтактик курилмалар деривацияси//Номзод. дис. автореф. Самарқанд, 2006; Шодиев Ф.Т. Ҳозирги ўзбек тилида бир бўғинли сўзларнинг структур-семантик талқини ва деривацион хусусиятлари//Номзод. дис. автореф. – Тошкент, 2008; Турниёзова Ш.Н. Ҳозирги ўзбек тилида матн шаклланишининг деривацион хусусиятлари// Номзод. дис. автореф. – Тошкент, 2010.

¹⁷Баскаков А.Н. Предложение в современном турецком языке. М.: Наука, 1984, С.119.

¹⁸Щеулин В.В. О классификации сложноподчиненных предложений. Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1972, С. 3-12; Корнилов В.А. К проблеме изоморфизма сложно-подчиненного предложения и

As V.A.Belohapkova states, the classification by F.I.Buslaev was broadly spread in the Russian linguistics in the XIX century. The classification is based on similarity of the subordinate compound sentences with simple ones and subordinate clauses with the parts of simple sentences. According to the classification the types of the compound sentences with subject, predicate, attribute, object and adverbial modifier has been identified. The subordinate clauses of the place, quantity, reason, aim, condition and boundless subordinate clauses are distinguished as the type of the subordinate clause of adverbial modifier.

The study of N.S.Pospelov has a paramount importance in creating the formal-semantic classification of the subordinate clauses. He distinguished one-member and two member types of the subordinate compound predicate clauses²⁰.

N.S.Pospelov's views, exactly, complete interpreting of the main predicate unit of the subordinate predicate clause, or identifying some part of it, are widely disseminated in Turkic linguistics.

M.A.Askarova states that the structure of the subordinate predicate unit distinguishes from the main predicate unit according to the content and structure and explains the meaning of some part of the main predicate unit or completely explains the main predicate unit²¹.

Approaching to the above-mentioned classification, A.Z.Abdulaev and A.G.Javadov recommend distinguishing subordinate compound predicate clauses in Azerbaijan language into two semantic-syntactic groups. They state that the subordinate compound predicate clauses explaining some part in the main predicate unit has one semantic nuclear, the subordinate compound predicate clause explaining the whole main predicate unit has two semantic nucleus²².

The word meaning and valency in the function of the predicate of the main predicate unit is considered to be important in using the subordinate predicate unit²³. The syntactic position, emerging from the valency of the predicate, comes from the semantic opportunities of the predicate can be replaced by the subordinate predicate unit. On the contrary, if the syntactic position is not occupied by the subordinate predicate unit, the subordinate compound predicate unit cannot emerge. Therefore, some linguists use the theory of valency in defining the contents of the subordinate compound predicate unit²⁴. Using the valency theory in the study of the semantic features of the subordinate compound predicate clauses also answers the purpose.

From the mentioned above, it is necessary to say that it is better to classify the subordinate compound predicate clauses considering the function of the parts of simple sentences. Thus, from the perspectives of the syntactic position, the

---

подчинительного словосочетания. – В кн.: Подчинение в полипредикативных конструкциях. Новосибирск: Наука, 1980, С. 13.

¹⁹Васильева-Шведе О.К., Степанов Г.В. Теоретическая грамматика испанского языка. Синтаксис предложения. М.: Высшая школа, 1981, С.232.

²⁰Белашапкова В.А. Современный русский язык. Синтаксис. М.: Высшая школа, 1977, С. 216-219.

²¹Гуломов А., Аскарора М. Хозирги ўзбек адабий тили. Синтаксис. 3-нашри, Тошкент: Ўқитувчи, 1987, 187-бет

²²Абдуллаев А.З., Джавадов А.Г. О семантическом ядре азербайджанского сложноподчиненного предложения. Советская тюркология, 1987, № 1, С. 52-53

²³Гаврилов Г.Ф. Об изоморфизме сложно-подчиненного предложения и словосочетания. – В кн.: Подчинение в полипредикативных конструкциях. Новосибирск: Наука, 1980, С. 29.

²⁴Страхова В.С. Некоторые лингвистические основы обучения гипотаксису. – В кн.: Проблемы ученика русского языка как иностранного. Синтаксис. М.: Русский язык, 1980, С. 456-457.

subordinate compound predicate clauses are almost similar to simple sentences. The grammatical bases of the sentence in the subordinate compound predicate clause is a main predicate clause. The subordinate predicate clause is a sentence which explains the definite part in the main predicate unit²⁵.

One should pay attention not only to the subordinate predicate unit, but also to the main predicate unit in the classification of the subordinate compound predicate clauses. In this regard, the main predicate units are also divide into two types: 1) non-deictic main sentences, 2) deictic main sentences²⁶. By the «deictic part» the «deictic features» are meant in general linguistics.

The important features of deixis are pointing to the events, signs and things without expressing them. Therefore, deixis can be considered as words with a weak and incomplete meaning²⁷.

The deictic research was initially conducted by the German linguist K.Brougmani (1904). Later, this research was developed by K.Buller. K.Buller describes his views on the essence, types and tasks of deixis in the book «The theory of language»²⁸.

The works devoted to the matter of deixis can be seen in the works of Y.L.Yerzinkyan, I.Y.Granyova, A.A.Kibrik, A.A.Novojolova, Y.V.Paduchaeva, S.A.Pushmina, I.A.Sternin, A.A.Ufimtseva in Russian linguistics²⁹, By the examples of the English language in the works of V.I.Shmatova, K.Y.Sherbakov, N.A.Srebryanskaya, O.A.Besshaposhnikova³⁰; in Roman languages in the works of M.I.Violina, Y.B.Savelyeva³¹; by the materials of German language in the works of A.Y.Burova, Y.B.Strenadyk³².

The deictic compound predicate causes are formed by the deictic elements (it is given as the relative word in some sources) and the theoretical data on the subordinate compound sentences can be met in the numerous researches³³.

---

²⁵Нурмонов А., Махмудов Н., Аҳмедов А., Солихўжаев С. Ўзбек тилининг мазмуний синтаксиси. Тошкент: Фан.

²⁶Нурмонов А., Махмудов Н., Аҳмедов А., Солихўжаев С. Ўзбек тилининг мазмуний синтаксиси. Тошкент: Фан.

²⁷Вейнрейх У. О семантической структуре языка. – В кН.: Новое в лингвистике. Вып. V. М.: Прогресс, 1970, С. 177-183.

²⁸Бюлер К. Теория языка. Репрезентативная функция языка. М., 2000.

²⁹Ерзинкян Е.Л. Дейктическая семантика слова. – Ереван: Изд-во Ерев ун-та, 1988. 479 с.; Пушкина С.А. Текстовое многомирие и вход в него через ворота дейксиса: автореф. дис. канд. филол. наук. – Тюмень, 2009. – 22 с. Уфимцева А.А. Типы словосные илков М., 1974. – С. 16.

³⁰Бесшапошникова О.А. Временной и пространственный дейксис в семантике фразеологических единиц современного английского языка: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1987. – 22 с.; Сребрянская Н.А. Дейксис и его проекции в художественном тексте: автореф. дис. ...д-ра филол. наук. – Волгоград, 2005. – 38 с.; Шматова В.И. Дейксис в системе глагола современного английского языка: автореф. дис. ... канд. Филол. наук. – М., 1976. – 23 с.

³¹Виолина М.И. Временной дейксис в повествовательном тексте (на материале французского языка): автореф. дис. ... канд. Филол. наук: 10.02.05/ М.И.Виолина. М., 2002. – 23 с.; Савельева Е.Б. Дейксис и анафора как элементы актуализации авторской позиции (на материале автобиографической прозы Андре Жида): автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 2014. – 18 с.

³²Бурова А.Е. Просодика как средство выражения поля дейксиса в современном немецком языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Н.Новгород. 2003. – 20 с.

³³Каранг: Ўзбек тили грамматикаси. II том. Тошкент. „Фан» нашриёти. 1976 йил, Гуломов А., Аскарлова М. «Ҳозирги замон ўзбек тили» Тошкент. ЎзССР «Ўрта ва олий мактаб» давлат нашриёти. 1961 йил. Мамажонов А. Қўшма гап стилистикаси. Тошкент. 1990. Махмудов Н. Нурмонов А. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси. Тошкент. «Ўқитувчи» нашриёти. 1995 йил. Нурмонов А., Махмудов Н. Ўзбек тилининг мазмуний синтаксиси. Жиззах. 2007 йил. Нурмонов А., Махмудов., Собиров А., Юсупова Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Академик литсейлар учун дарслик. Тошкент. 2003-йил.

The subordinate clause in the deictic subordinate compound predicate sentences is distinguished from the other subordinate compound predicate sentences. A. Berdialiev states about that: «The direction of the relation can be from the subordinate sentence towards other sentence, at the same time, from other sentence towards subordinate sentence»³⁴. The given type of the subordinate clause is named differently by linguists³⁵.

The term «intersubordination», suggested by A.M. Peshkovskiy reflected the essence of the subordinate relations completely³⁶.

These types of relations can occur in the subordinate compound predicate clauses before the main predicate unit. The deictic element can have the intention of the general interrogation in the subordinate compound unit, while the main predicate unit can have the answer for the question³⁷.

In some cases the deictic element cannot appear in the main predicative unit, but their place is realized³⁸.

The omission of the deictic element in the main predicative unit does not cause the change of the type of the subordinate predicative unit.

1. *Шундай таълим беринги, у жасур, кучли, темир иродали йигит бўлиб улгайиши билан бирга, кўкдаги қушлардан, қирлар узра очилган гуллардан ва бу гуллардан бол йигиб юрган асаларилардан, қўйинги, табиатнинг бетакрор гўзалликларидан таъсирлана оладиган нозик қалбга ҳам эга бўлсин.* (from the newspaper «Ma'rifat sadosi») 2. *Келганимда дедиларки, бу йигит кони зарар, Кетмагандан, охир айт, борми зарар, кетмоқдаман.* (A. Orifov)

Though the deictic parts of the sentence are used with some deictic elements or not, they are called predicative units. Omission or using of the deictic elements cannot be a reason of being the main sentence. Only the first sentence reveals the syntactic position of the deictic part in the main predicative unit, while the second sentence conceals it. The blank syntactic position of the deictic part can be seen in the subject, and object subordinate compound predicative units.

The first paragraph of the second chapter entitled «The classification of the subordinate compound predicative clauses with deictic elements» gives the information about the subordinate compound predicative units with deictic parts.

We considered using the shortened variants in naming the types of the subordinate clauses with deictic elements in order to provide the stylistic efficiency. For instance, the subordinate compound predicative clause with deictic element is shortened as SCPCD.

SCPCD are widely used in Uzbek language. The main intention can be expressed through the main predicative unit. The whole subordinate predicative clause fulfills the syntactic function of the predicate towards the main predicative unit. The meaning of the deictic part fulfilling the function of the predicate in the

³⁴Бердиалиев А. Эргаш гапли кўшма гап конструкцияларида семантик-сигнификатив парадигматика. Тошкент: Фан, 1989, С. 20-22-бетлар

³⁵Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. 7-е изд. М.: Учпедгиз, 1956, С.467-468.

³⁶Бердиалиев А. Координатив алоқа ва унинг хусусиятлари. Ўзбек тили ва адабиёти, 1989, 3-сон, 21-бет.

³⁷Аскарлова М.А. Способы подчинения и типы придаточных предложений в современном узбекском языке. АДД. Ташкент, 1963, С. 64.

³⁸Махмудов Н., Нурмонов А., Собиров А, 9-синф учун дарслик. Тошкент «Тасвир» нашриёт уйи. 2006-йил. 46-бет

main predicative unit is defined by the subordinate predicative unit. Thus, the main predicative unit logically explains the subordinate predicative unit, evaluates and characterizes it. The SCPCD of this type the deictic part can be included only in the main predicative unit and the deictic part has the function of the predicate. The deictic element fulfilling the function of the predicate can be expressed by demonstrative pronouns *шу, шундаки, шундайки, шундан иборатки* and the meaning of the subject in the main predicative unit is defined by the subordinate predicative unit. The subordinate predicative unit expresses the intention of the result. The main predicative unit can evaluate the subordinate predicative unit.

Хусайин Воиз Кошифийдан насиҳат буки: меҳмонга ҳалол ва покиза таом тақдим этилади. (Т.Малик «Tranquillity»)

The second paragraph of the second chapter the information on SCPCD is given. The subordinate predicative unit identifies the meaning of the deictic part in the main predicative unit. The meaning of these sentences refers to the definite action, state and features.

The main intention is expressed by the subordinate predicative unit; the main predicative unit helps understand the main intention. The nominative meaning in these compound predicative units is defined not by the main predicative unit, but by the subordinate predicative unit.

Existence of the relevant deictic elements in both SCPCD can be a cause of the intersubordination.

Either SCPCD can have the deictic elements related to the notion of the person as *ким-у, ким-ўша*; and thing *нима-шу, нима-ўша, ҳар нарса-ўша нарса, ҳар не-ўша нарса*.

Ҳар нарсаки табъи латифликдин пайдо бўлса, ул бешик латиф бўлур; Ҳар не маҳбуб айласа, марғуб эрур. («Kabusname»)

The third paragraph of the second chapter presents the information about the attributive subordinate clauses with deictic elements (ASCD).

In this type of the compound predicative clause with deictic element the subordinate predicative unit shows the feature of the main predicative unit expressed by a noun or pronoun and explains the meaning of the deictic part in the main predicative unit.

The compound predicative units of the type ASCD G.Abdurakhmonov called as «Attributive-defining subordinate clauses»³⁹. The subordinate predicate unit in this compound predicative unit gives the information about the character and feature of the definite thing and object and defines the meaning of the main predicative unit.

Сабр шундай кучли бир нарсадирки, газабни шижоатга, шиддатни ҳалимликка, катталикни тавозега, ёмонликни яхшиликка айлантирмакликка қуввати етап. (А.Авлоний)

The deictic elements in the main predicative unit of the compound predicative clauses of ASCD type are expressed by the demonstrative and interrogative pronouns *шундай, шундайин, шунақанги, ҳар, қандай, айрим, бир*. The subordinate predicative unit gives the meaning of definiendum by the deictic elements.

---

³⁹ Ғ. Абдурахмонов. Ҳозирги ўзбек адабий тили 2-қисм. Тошкент-1966. 421-бет

1. Тамагирлик шундай касалликки, унга йўлиққан одам бора-бора ўзига тегишли нарсаларни ҳам бировнинг қўли билан ушлагиси, қучоқлагиси келадиган бўлиб қолади. («Дафтар ҳошиясидаги битиклар» У.Кhoshimov) 2. У қандай инсонки, ўз дўстининг тавба ва узрини қабул этмасин!? (Т.Малик «The property of the humanity»)

The deictic elements *кимнинг-унинг, ким-унинг, кимки-унинг, кимки-ўша қандай-шундай, қайси-ўша* can be seen in both parts of the compound predicative units of ASCD.

In some case the subordinate predicative unit in ASCD can be linked not by the verb in the subjunctive, but by the verb in the indicative mood.

Кимки тиз кўтарар биров жонига, Замон ташна бўлар унинг жонига. (А.Фирдавсий)

Both ASCD constitute the wholeness according to the formal structure, however they are distinguished according to the semantic structure.

1. *Ҳар кишиким қуёш чиққунча уйқуда бўлса, ризқи кам бўлур.* («Кабуснаме») 2. *Киши нимани йўқотса, ўшанинг ўрнини яққолроқ ҳис этади.* (from newspaper) 3. *Қаернинг ҳавоси тоза бўлса, ўша ернинг меваси ширин бўлади.* (from newspaper) 4. *Ота-она қайси йўлга бошласа, фарзанд ўша йўлдан юради.* («Одобнома»)

All the compound predicative units mentioned above are considered attributive subordinate compound predicative clauses with double deictic elements according to the formal structure, but they are regarded differential compound predicative clauses according to the semantic structure. The first compound predicative unit expresses the meaning of a person, the second compound predicative unit shows the meaning of a thing, the third one –the place, the fourth- sign and feature and all of them are compound predicative units with deictic element.

The fourth paragraph of the given chapter presents the information about the subordinate compound predicative clauses with object deictic elements (SCPCOD).

The subordinate predicative unit in SCPCOD defines the meaning of some part in the main predicative unit.

In SCPCOD the subordinate predicative unit is linked with the main predicative unit by the deictic elements *шун*, revealing the meaning of the deictic element. The predicate of the main predicative unit is formed by a conjunction –ки. The place of the main predicative unit and subordinate predicative unit is permanent, or, the main predicative unit comes before the subordinate predicative unit.

1. *Мен шунга аминманки – китобсиз тараққиётга, юксак маънавиятга эришиб бўлмайди.* (S.Mirziyoev) 2. *Такрор ва такрор шуни айтмоқчимизки, Сарвари оламнинг (с.а.в.) ҳаётларини ўрганиши биздаги яхши хулқларни тарбия этишига хизмат этади.* (Т.Малик «The property of humanity»)

As it is seen from the examples, the subordinate predicative unit expresses the meaning of the deictic part in its syntactic position of the object.

The deictic elements are *ким...уни, ким...унга, ким...ундан, кимни...ўшани, кимда...ўшанда, кимдан...ўшандан, ҳар ким...уни, нимани...ўшани, нимага...ўша нарсага* in the subordinate and main predicative units of SCPCOD, and the subordinate predicative unit is linked with the main predicative unit by the subjunctive mood particle *-са*

Ҳаёт ниманики тақдим этган бўлса, ўшандан ортигини қайтиб олмайди.
(«Spring will not return» U.Khoshimov)

The analyses show that the pronouns *неки, ҳар нени, ҳар нарса* can substitute the deictic element *нимани* in the subordinate clauses. The particle *-са* of the subordinate predicative unit in these compound predicative units are not expressed by the subjunctive mood, but by the indicative mood.

1. *Сен неким қилдинг, унутдим мен тамом...*(A.Navoiy) 2. *Ҳар неники севмоқ ондин ортуқ бўлмас, Ондин сени кўп севармен, эй умри азиз.* (A.Navoiy)

The compound predicative units of the type SCPCOD constitute the wholeness according to the syntactic function of the deictic elements, distinguishing by their meanings.

1. *Ким ақл билан иш тутса, унга ҳамма ишонади.* («Interlocution») 2. *Дунёдан ҳар нимаики ҳосил қилдим, сенинг олдингга қўйдим.* (Kabusname) 3. *Ота-онанг қаерни азиз тутса, сен ҳам ўш ерни ардоқла.* (Khikmat)

Having the same syntactic function, the deictic elements in the main predicative units can be distinguished by denoting «a person, thing, and place».

The fifth paragraph of the given chapter shows the features of the adverbial modifier subordinate clauses with deictic elements (AMSCD).

This type of the compound predicative units also subdivided into single and double compound predicative units, where the subordinate predicative unit is connected with the main predicative unit by the deictic elements *қандай-шундай, қаер-шу ер, қаерга-шу ерга, қаерда-ўша ерда, қаердаки-ўша ерда, қаердан-ўша ердан, қачон-ўшанда, қачон-ўша пайтда, шундай, шунақа, шунақа ҳам, шу қадар, шунчалик, шу даражада, қанча-шунча, қанчалик-шунчалик, қанчалаб-шунчалаб, неча-шунча.*

The compound predicative clauses of the type AMSCD can be distinguished according to the semantic structure. The meaning of the deictic elements has a significant importance.

This type of the compound predicative clauses is defined by expressing the place, time, result and degree of the action and state. Thus, the compound predicative clauses of the type AMSCD can be divided into the following groups, denoting the meaning of place, time, result, degree.

The third chapter of the dissertation is named «**Formal and semantic structure of the subordinate compound predicative clause with deictic elements**», where the initial paragraph reveals the matters of the classification of the subordinate compound predicative clauses according to the formal structure.

It is known, that the main issue of each discipline is a contiguity and non-contiguity of the form and content.

The relation of the formal and semantic analyses in the dialectic approach is numerously emphasized in linguistics. In comparison with the other layers of linguistics the relation of the form and content is considered to be more controversial in the syntactic layer. As there are many cases of non-contiguity in the formal and semantic relations of the sentence. Formal and semantic non-contiguity is the main aspect of the language.

The information about the form and content in the subordinate compound sentences in Uzbek language can be observed in the textbook «Semantic syntax of the

Uzbek language» by A.Nurmonov, N.Makhmudov, A.Akhmedov, S.Solikhujayev⁴⁰, while in Russian language this matter was elaborated by T.A.Kolosova⁴¹.

In the compound predicative units with deictic elements both main and subordinate units can express the attitude of the speaker to the reality.

Шуни яхши билгинки, пул ҳукмрон бўлган жойда инсоф ўлади. Бозор қанча қимматлашса, одам шунча арзонлашади. («Devotion of a man» U.Khoshimov)

Having the similar meaning, the deictic parts in the compound sentences with deictic elements can appear in the form of the same or different cases, in some cases with the help of the particle. The deictic elements in the compound predicative units can have the same form, in particular, referring to one case in the subordinate predicative unit, they can belong to the same case I the main predicative unit: *ким... у (ўша), кимнинг... унинг (ўшанинг), кимни... уни (ўшани), кимга... унга (ўшанга), кимда... унда (ўшанда), кимдан... ундан (ўшандан), кимники... ўшаники...* However, in some cases there is formal non-contiguity of the deictic elements of the subordinate and main predicative units: *ким-унинг, ким-уни, ким-унга тарзида...*

In some cases the deictic element in the main predicative unit cannot be expressed according to the content and style. However, the syntactic position of the deictic element without any sign can be realized by the whole meaning of the sentence. In this case it is necessary to pay attention not to the meaning of the deictic element, but to the meaning of the main predicative unit.

We can distinguish the compound predicative clause with deictic elements by the cases: nominative – nominative, nominative - genitive, nominative -accusative, nominative - ablative, accusative –accusative, accusative – genitive.

The linguistic analyses show that the parts of the subordinate compound predicative clauses with deictic element can be expressed in the sentences, where the following states are shown: definite person, general person and non-defined person.

In some cases the parts of the subordinate compound predicative unit with deictic elements can happen in the sentences which are not completed. In this way both subordinate and main predicative unit can appear in the form of the sentence, where the person is definite.

1. *Кузатувлардан аниқки, болалар ва ўсмирлар феъл-атворининг шаклланишида бўш вақтдан тўғри фойдаланиш ғоят муҳим экани тан олингани ҳолда бу зарур масала ечимига эътиборсиз қаралади. (Т.Malik «Tranquillity»)*

2. *Элёр.Сизга тилагим шуки, болам, яшаб қолишни эмас, яшашни ўрганинг.(U.Khoshimov)*

In the above mentioned sentences the first sentence shows person in the main predicative unit, while the second one in the subordinate predicative unit.

In some cases both parts of the subordinate compound predicative clause with deictic elements can be in the frame of impersonal subordinate predicative unit + impersonal main predicative unit: 1. *Нимаики талаб қилсанг, буюравер!* (Т.Malik) 2. *Қаёққа бурсанг, шунга ўрганар.* (Proverb)

⁴⁰ Нурмонов А., Махмудов Н., Ахмедов А., Солихўжаев С. Ўзбек тилининг мазмуний синтаксиси. Тошкент: Фан. 231- 236 б.

⁴¹ Колосова Т.А. Русские сложные предложения асимметричной структуры. Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1980, С. 32-35-бетлар.

The second paragraph is devoted to the views on the semantic structure of the subordinate compound predicate clauses with deictic elements.

Traditional linguistics has reached great achievements in formal analyses of compound sentences as the complex syntactic unit. There are numerous researches devoted to the study of the compound sentences in Uzbek language⁴², where the formal features of compound sentences are broadly analyzed. Less attention was paid to the semantic structure of compound sentences. In some researches compound sentences are defined as «the semantic relations within the parts of the sentence». Generally, there are no monographic researches on the semantic classification of compound sentences in the contemporary Uzbek language.

Initial information on the semantic analyses of the sentence can be seen in the works by N.D.Arutyunova, V.V.Bogdanov, G.A.Zolotova⁴³.

The doctoral dissertation of N.M.Makhmudov devoted to the semantics of simple sentences was the initial work in Uzbek language⁴⁴. However, the issue of semantic classification of compound sentences should be broadly investigated in Uzbek language.

The matter of generalization of the sentence meaning was investigated by I.Rasulov by the examples of simple sentences within one-member sentences in the book «Sentences with generalized person», however, the analyses of compound sentences were not touched upon.

The deictic elements in the compound sentences are subdivided into the following types: towards a person (*ким-у, кимнинг-унинг, кимни-уни, кимга-унга, кимки-ўзи, кимдаким-ўша*), to the unanimated objects (*нима-шу, нимани-шуни, нимага-ўша нарсага*), towards the feature and character (*қайси-ўша, қандай-шундай*), towards the time (*қачон-шунда*), towards the place (*қаер-шу ер, қаерга-ўша ерга, қаерда-ўша ерда*), towards degree and quantity (*қанча-шунча, неча-шунча*).

In the compound predicative clauses with deictic elements the meaning is generalized, permanent and usual action and state, sign and feature are defined. That is why the predicate of the main predicative unit is in the form of present-future tense. The main predicative unit expresses the semantic result. The subordinate predicative unit can show the meaning, while the main predicative unit reveals the meaning of the results of events.

The types of the subordinate compound predicative units with two deictic parts are divided into the types according to the function of meaning of the action and state related to a person, thing, notion, sign and feature, place and time degree and quantity.

---

⁴² Абдурахмонов Ф.А. Қўшма гап синтаксиси асослари. Тошкент, 1958; Фуломов А.Ф., Асқарова М.А. Ҳозирги замон ўзбек тили. Синтаксис. Тошкент, 1961; Асқарова М.А. Ҳозирги замон ўзбек тилида қўшма гаплар. Тошкент, 1960; Абдурахмонов Х. Мақоллардаги боғловчисиз қўшма гаплар. ДД. Тошкент, 1979; Ҳозирги ўзбек адабий тили. Тошкент, 1966; Ўзбек тили грамматикаси. Синтаксис, Тошкент, 1986, 226, 290-бетлар; Равшанова С. Боғланган қўшма гаплар. ҚД. Тошкент, 1969 ва бошқалар

⁴³ Арутюнова Н.Д. Предложения и его смысл. М., 1976; Алисова Т.Б. Очерки синтаксиса современного итальянского языка, М., 1971; Богданов В.В. Семантико-синтаксическая организация предложения. Л., 1977; Гак В.Г. Проблема лексикограмматической организации предложения. Д.Д.М., 1967; Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. М., 1973 ва бошқ.

⁴⁴ Махмудов Н.М. Ўзбек тилидаги содда гапларда семантик-синтактик асимметрия. Тошкент: 1984.

The fourth chapter is entitled as «**Polypredicative units with deictic elements**», which consists of two paragraphs.

The first paragraph reveals the matters of subordinate polypredicative units with deictic elements. One part of the complex syntactic units can include several subordinate polypredicative units, while the second part can consist of the predicative unit in the function of the main sentence.

According to the interconnection and character of the parts the subordinate polypredicative clauses with deictic elements can be divided into general subordinate clause, non-generalized subordinate clause, complex subordinate clause and general main polypredicative clause.

The complex construction of the subordinate predicative unit with more than one member and the main predicative unit is regarded as subordinate polypredicative clause. All the simple sentences within the subordinate polypredicative units constitute the grammatical and logical wholeness and serve to express the thought completely.

The subordinate predicative units in the subordinate polypredicative clauses defines the meaning of the main predicative unit or completes its general meaning.⁴⁵

If the subordinate predicative units are connected with some parts of the main predicative unit, define and complete its meaning, they can have the form of the subordinate polypredicative unit. If the subordinate predicative units are related to the general meaning of the main predicative unit, or completely define the meaning of the main predicative unit, they are regarded as the subordinate polypredicative units with deictic elements.⁴⁶ The deictic elements in the given types of the complex syntactic construction can occur in both parts or only in the main part.

1. *Яхшилик шундай яхши нарсаки, уни кар эшита олади, кўр кўра олади.* (The words of wisdom) 2. *Ажаб! Унинг қанча жаҳли чиқса, кулранг кўзлари қанча ёнса, мен ўзимни шунча хотиржам ҳис эта бошладим.* («Тушда кечган умрлар» U.Khoshimov)

From the above mentioned examples it is seen that the first sentences is a subordinate polypredicative unit with one deictic element, while the second one is a subordinate polypredicative unit with two deictic elements.

It is impossible to restrict the number of subordinate predicative units in the subordinate polypredicative clauses. It is possible to continue the subordinate polypredicate units according to the general requirements of the meaning. The more a subordinate predicative unit repeats, the more the meaning of the predicate of the predicative unit reveals.⁴⁷ Therefore, this type of the complex syntactic constructions has the name «асық структурали кўп эйэрсэнли кушма һейлемдэр»⁴⁸ in the works dedicated to Turkic sciences.

The subordinate polypredicative units define the meaning of the deictic elements in the different syntactic positions in the main part.

---

⁴⁵ А.Мамажонов. Периодик нутқ кўриниши (ўзбек тилидан махсус курс). Фарғона, 1995, 14-бет.

⁴⁶ Реформатский А.А. Введение в языковедение. М. 1967.стр.342.

⁴⁷ Э.Азларов. Ўзбек тилида бир неча эргаш гапли кўшм а гаплар. Канд. Дисс. Тошкент, 1962, 35-бет

⁴⁸ Сайтбатталов Г.Г. Синтаксис сложного предложения башкирского языка. Докторская диссертация. Уфа, 1967, стр.213.

The subordinate predicative units in the united subordinate polypredicative units, where there is a need to explain some part of the main predicative unit are subordinated to the main predicative unit and comprise the single thought with this main predicative unit.⁴⁹

In view of the fact that the non-united subordinate polypredicative units cannot be joined directly to the main predicative unit, they are distinguished from the complex subordinate polypredicative units. *Кимдаки дағал феъл бўлмиш намоён, Билимдон бўлса ҳам*, нафратга нишон. (Bedil)

The subordinate predicative units in the polypredicative units mentioned above do not join directly to the main predicative unit. The first subordinate predicative unit (*Кимдаки дағал феъл бўлмиш намоён*) is linked with the second predicative unit (*Билимдон бўлса ҳам*), and serves to explain the meaning of the deictic element in the function of the subject in the main predicative unit.

The subordinate predicative units in the complex subordinate polypredicative unit «occur owing to the subordinative or coordinative links of more than one sentence».⁵⁰

In spite of the type of the compound sentence the subordinate unit in this type of the subordinate polypredicative unit with the deictic element fulfills the function of one subordinate predicative unit towards the main predicative unit.

The complex subordinate polypredicative units are distinguished from the other types of polypredicative units with a deictic element according to the structure and complexity of the grammatical connections.

The complex subordinate clauses of the polypredicative sentences with a deictic element in the contemporary Uzbek language can consist of the asyndetic compound sentences (*Шундай яшагилки, кетар чоғингда, Барча гирён қолсин, сен боргин хандон* (Abdurakhman Jomiy), syndetic compound sentences (*Шуни унутмаки, сен ер фарзандисан ва ерни ерни ардоқлаш, уни обод қилиш сенинг вазифангдир*), subordinate compound sentence (*Сиз мендан сўрабсизки, бир кимсанинг кўп одамларга ёвузлик қилиш нияти маълум бўлса, у тақдирда қаршилик кўрсатмаслик ҳақидаги таълимотни тан олган киши нима қилиши керак?* («Alive spirits» Shukrullo).

There are more than one main predicative unit in these complex syntactic units. These main predicative units are distinguished from each other according to the function and place. One of the main predicative units is considered to be main part of the subordinate polypredicative unit with a deictic element, the second main predicative unit is the main sentence belonging to the subordinate part of the polypredicative unit. The main predicative unit in the subordinate part is also understood as «relatively main sentence»⁵¹ in some sources and «secondary main sentence»⁵² in other sources.

Иккинчидан сизга тегишлик ажабланарли хабар шулдирким, кеча ўрдадин қайтиб келсам, меҳмонхона саҳнида уч нафар йигит ўлтирибди. (A.Kodiriy)

⁴⁹ А.Мамажонов. Периодик нутқ кўриниши (ўзбек тилидан махсус курс). Фарғона, 1995, 17-бет.

⁵⁰ Э.Азларов. Ўзбек тилида бир неча эргаш гапли кўшма гаплар. Кандидатлик диссертацияси, Тошкент, 1962, 236-бет.

⁵¹ М.Аскарлова. Ўзбек тилида эргашиш формалари ва эргаш гаплар. Тошкент, 1966, 313-бет

⁵² А.Мамажонов. Ҳозирги замон ўзбек адабий тилида периодлар. Фил.фан.кан.дисс. Фарғона, 1974, 74-бет

The above mentioned complex subordinate polypredicative unit can be defined in this way: the first predicative unit is the main part of the complex subordinate polypredicative unit, while the second and third predicative units in interconnection can form the single subordinate compound sentence of the adverbial modifier of place and is considered to be the complex subordinate sentence of the predicate towards the main predicative unit.

When the complex subordinate polypredicative units are defined with regard to the main predicative unit with a deictic element the deictic element is considered. Which deictic element is defined, it can be in the syntactic position to the deictic element in the main predicative unit.

1. Ўз ризкига ишонган инсон шундайки, бойликка хурсанд бўлмайди, фақирликка эътибор қилмайди. (Yakhuo ibn Muoz)

2. Дейиладики: «Э фарзанд, ҳар қандай кишиникига меҳмон бўлиб бораверма, чунки ҳашамат ва шавкатингга зарар етказди». «Tranquility» T.Malik 3. Шуни яхши билки, агар Аллоҳнинг назаргоҳи бўлган бир кўнгилини инжитсанг, кейин Каъбага борсанг ҳам, ундан олган савобинг ранжида бўлган кўнгили гуноҳини юва олмайди. («The smallest crime» T.Malik)

It is seen that being in the subordinated position to the main predicative unit the complex subordinate polypredicative units can fulfill the syntactic function of the predicate, subject, object.

The type of the united main sentence of the polypredicative unit of the subordinate polypredicative units with a deictic element as the other polypredicative units can consist of the two parts: the main predicative unit and the subordinated predicative unit.

This complex syntactic unit can occur according to the relations of more than two main predicative units and one subordinate predicative unit. Furthermore, this subordinate predicative unit can fulfill the function of the defining part toward more than one main predicative unit. *Кимнинг пешонасига нима ёзилган бўлса, эртами кечми, шу нарса унинг бошига келади, ундан қочиб қутулиб бўлмайди...*

This type of the subordinate polypredicative units with a deictic element is distinguished from the compound predicative units with a deictic element by the existence of more than main predicative unit.

Кўнгли қотган кишиларга қанчалик ўғитлар қилсанг ҳам қулоқларига олмаслар, ўзлари учун бирор фойда ола билмаслар. (Sufi Olloyor)

This type of the subordinate polypredicative units with a deictic element is one of the rare cases in the modern Uzbek language.

The second paragraph gives the information about asyndetic polypredicative units with a deictic element.

The asyndetic polypredicative units are connected without any grammatical connections, only by a sense. Usually the deictic element can occur in the defined part. The defining part helps to clarify the meaning of a deictic element in the defined part. *Биз фақат шуни биламиз: унинг кори – омборчилик, касби – «кимёгарлик»дир.* («Alchemist» A.Kakhor)

In some cases the defined part with a deictic element can occur after the defining part. In this way, the defined part can fulfill the syntactic function of the predicate or

object. *Йўловчилар шу сувдан ичиб, боланинг катта бўлсин, умридан барака тапсин, деб онани дуо қилишарди, гўдаклигидан эсида қолгани шу.* (S.Akhmad)

There are also types of the asyndetic polypredicative units with a deictic element, where the primary and secondary deictic elements can occur. The secondary deictic element in the defining part serves to define the meaning of the main deictic element in the predicative unit. *Энди гап шу, билмасанг, (шуни) билиб ол: мен ўғриман!* (« The dead do not speak» T.Malik)

The above mentioned the secondary deictic element in the complex syntactic polypredicative unit is a demonstrative pronoun *шуни* and consists of the three predicative units (*билмасанг, (шуни) билиб ол: мен ўғриман!*) and the primary deictic element (*шу*) serves to define the meaning of this deictic element.

In general, it is possible to comprehend from the examples mentioned that asyndetic polypredicative units with deictic elements are met in the belles-lettres.

CONCLUSION

1. The study of the syntactic constructions are of a paramount theoretical and practical importance not only in Uzbek linguistics, but also in general linguistics.

2. The syntactic constructions with deictic elements are specific in the style and can be used in the written style. These constructions constitute the definite system in Uzbek language.

3. The syntactic constructions with deictic elements are monopredicative, compound predicative and polypredicative syntactic units in the grammatical perspectives.

4. The deictic elements in the syntactic constructions can be divided into the syntactic units with one or two deictic elements.

5. The syntactic constructions with deictic elements are distinguished according to the formal and semantic structure.

6. The parts in the syntactic constructions with deictic elements are divided into the defined (main predicative unit) and defining (subordinate predicative unit) parts.

7. The syntactic constructions with deictic elements can consist of the predicate, subject, attribute, object and adverbial modifier.

8. The syntactic constructions with deictic elements are various in meaning and consist of the «person, thing, place, time, degree and quantity, results» predicative units and considered the whole completed meaningful syntactic unit.

9. The parts of the compound predicative and polypredicative units with deictic elements are syntactic constructions of the subordination and coordination.

10. In terms of the semantic features the syntactic constructions with deictic elements have a significant importance as the stylistic-syntactic means in expressing the thoughts in didactic character, showing the meaning as a whole.

**МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО И СРЕДНЕГО СПЕЦИАЛЬНОГО
ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН НАУЧНЫЙ СОВЕТ
DSc.27.06.2017.Fil.05.02 ПО ПРИСУЖДЕНИЮ УЧЁНЫХ СТЕПЕНЕЙ
ПРИ ФЕРГАНСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ**

ФЕРГАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

ТЕШАБОВ ДИЛМУРОД РАХМАДЖОНОВИЧ

**СИНТАКСИЧЕСКИЕ КОНСТРУКЦИИ С ЭЛЕМЕНТАМИ
ДЕЙКСИСА В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ**

10.00.01 – Узбекский язык

**АВТОРЕФЕРАТ ДИССЕРТАЦИИ ДОКТОРА ФИЛОСОФИИ (PhD) ПО
ФИЛОЛОГИЧЕСКИМ НАУКАМ**

Фергана – 2019

Тема диссертации доктора философии (PhD) зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан за № B2018.4.PhD/Fil294.

Диссертация выполнена на кафедре узбекского языкознания Ферганского государственного университета.

Автореферат диссертации на трёх языках (узбекский, английский, русский (резюме)) размещен на веб-странице Ферганского государственного университета по адресу: www.fdu.uz и в Информационно-образовательном портале «Ziynet» www.ziynet.uz.

Научный руководитель: **А.Мамажонов**
доктор филологических наук, профессор

Официальные оппоненты: **Н.Махмудов**
доктор филологических наук, профессор

Х.Усмонова
доктор филологических наук, доцент

Ведущая организация: **Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы им. А.Навои**

Защита диссертации состоится «___» _____ 2019 года в ___ часов на заседании Научного совета DSc.27.06.2017.Fil.05.02 при Ферганском государственном университете по адресу: 100151, г.Фергана, улица Мураббийлар, 19. Тел.: (99873) 244-66-02; факс: 99873) 244-44-01; e-mail: info@fdu.uz

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Ферганского государственного университета (зарегистрирована под №___) Адрес: 100151, г. Фергана, улица Мураббийлар, 19. Тел.: (99873) 244-71-28

Автореферат диссертации разослан «___» _____ 2019 года.

(протокол рассылки № ___ от «___» _____ 2019 года)

А.Косимов
Председатель научного совета по присуждению ученых степеней, доктор филол.наук, профессор

И.Хожалиев
Ученый секретарь научного совета по присуждению ученых степеней, кандидат филол.наук, доцент

С.Муминов
Председатель научного семинара при ученом совете по присуждению ученых степеней, доктор филол.наук, профессор.

ВВЕДЕНИЕ (аннотация диссертации доктора философии (PhD))

Цель научной работы состоит в исследовании проблем синтаксических конструкций с дейктическими элементами в современном языкознании.

Объектом исследования являются синтаксические конструкции с дейктическими конструкциями в узбекском языке.

Научная новизна исследования определяется следующим:

на основе материалов узбекского языка показано формирование синтаксических конструкций с дейктическими элементами посредством демонстративных, определительных, вопросительных местоимений, а также через прилагательные и числительные;

выявление синтаксических конструкций с дейктическими элементами в форме сложных и полипредикативных единиц доказано примерами посредством речевых единиц в разговорном, художественном, научном, официальном и публицистическом стиле;

доказано подразделение синтаксических конструкций с дейктическими элементами по группам, определяющим функции сказуемого, подлежащего, дополнения, обстоятельства и определения, а также, по семантическим группам, выражающим личность, предмет, свойство, место, время, порядок, степень и результат;

доказано наличие деривационных свойств в монопредикативных единицах сложных и полипредикативных единиц с дейктическими элементами.

Внедрение результатов исследования. Научные результаты исследования по теме синтаксических конструкций с дейктическими элементами были внедрены в следующих проектах:

основные результаты о психолингвистической классификации построения текста, определении роли речевых свойств в формировании текста, роль дейктических элементов в психолингвистическом описании текста были использованы в фундаментальном проекте в рамках государственных научно-технических программ А-1-39 «Создание программы узбекской практической психолингвистики» (Сведения министерства Высшего и специального среднего образования № 89-03-2838 от 29 июля 2019г.) В результате вопросы эмоционального состояния коммуникантов и освещение роли коммуникантов в выявлении дейктических элементов синтаксических конструкций были обогащены научными доказательствами.

разработанные стили анализа в рамках сложных предложений с дейктическими элементами были использованы в фундаментальном проекте ОТ-Ф-1-100 «Теоретическое и практическое развитие социально-культурной деятельности детей с ограниченными способностями посредством художественно-творческих средств» (Сведения министерства Высшего и специального среднего образования № 89-03-2838 от 29 июля 2019г.) В результате исследования были использованы в приготовлении монографии «Диалектика личности и ценностей» в рамках фундаментального проекта.

результаты исследования по теме синтаксических конструкций с дейктическими элементами были использованы в сценариях Ферганской

телерадиокомпанияи «Маънавият сарчашмаси», «Адабий муҳит», «Қадрият» кўрсатувларида, «Маънавият – қалб кўзгуси» (Сведения от национальной радиотелекомпании Узбекистана № 12-01/59 от 4 июня 2019г.). В результате материалы данных теле и радиопрограмм были научно обогащены.

Структура и объём диссертации. Диссертация состоит из введения, трёх основных глав, заключения, списка использованной литературы и приложений. Общий объём диссертации составляет 140 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
LIST OF PUBLISHED WORKS
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ

I бўлим (I part; I часть)

1. Тешабоев Д. Ўзбек халқ оғзаки ижодида ҳавола бўлакли эргашган қўшма гаплар // ФарДУ илмий хабарлари. – Фарғона, 2017.– № 2. – Б. 80-83. (10.00.00; № 20)
2. Тешабоев Д. «Маснавий ҳикматлари» асарида қўлланган ҳавола бўлакли қўшма гапларнинг шаклий тузилиши // ФарДУ илмий хабарлари. – Фарғона, 2017.– № 4. – Б. 107-109. (10.00.00; № 20)
3. Тешабоев Д. Қўшма гаплар семантикасига доир баъзи мулоҳазалар // ФарДУ илмий хабарлари. – Фарғона, 2018.– № 3. – Б. 76-79. (10.00.00; № 20)
4. Қўшма гап қисмлари орасидаги мазмуний муносабатларнинг семантик-синтактик асослари // Тил ва адабиёт таълими. – Тошкент, 2018. – № 7. – Б. 39-42. (10.00.00; № 9)
5. Тешабоев Д. Шахс мазмунини ифодаловчи ҳавола бўлакли қўшма гаплар // ЎзМу хабарлари. – Тошкент, 2018. – № 1/2.– Б.402-404. (10.00.00; № 15)
6. Тешабоев Д. Analyses of the dependent clause in asyndetic compound sentences // *Anglisticum- International Journal of Literature, Linguistics and Interdisciplinary Studies*. Volume 8, Issue 1. – Kosovo (Macedonia), 2019. – P. 49-55 (№ 5, Global impact factor 1.354; № 12, Index Copernicus impact factor 6.88; №23 SJIF 4.508).
7. Тешабоев Д. Эргаш гапли қўшма гапларнинг таснифига доир // Хорижий тилларни ўқитишда замонавий ёндашувлар мавзусидаги халқаро илмий-амалий анжумани материаллари. – Фарғона, 2018. – Б. 92-94.
8. Тешабоев Д. Уюшган эргаш гапли полипредикатив бирликлар // Материалы V Международной научной конференции «GLOBAL SCIENCE AND INNOVATIONS 2019: CENTRAL ASIA». – Астана, 2019. № 5. С. 340-344.
9. Тешабоев Д. Шахс мазмунинидаги ҳавола бўлакли қўшма гапларнинг структурал таҳлили // Филологиянинг долзарб муаммолари ва контрастив тилшунослик мавзусидаги хорижий олимлар иштирок этган Республика илмий-амалий анжумани материаллари. – Фарғона, 2018. – Б. 218-220.
10. Тешабоев Д. «Одамийлик мулки» асарида қўлланган ҳавола бўлакли қўшма гапларнинг шаклий тузилиши // Филология фанлари доктори, профессор Муҳаммаджон Мукаррамов хотирасига бағишлаб ташкилланган «Замонавий услубшуносликнинг долзарб муаммолари» мавзусидаги Республика илмий-амалий анжумани материаллари. – Фарғона, 2017. – Б. 243-245.

II бўлим (II part; II часть)

11. Тешабоев Д. Э.Воҳидов ижодида қўлланган қўшма гаплар хусусида // «Филологиянинг долзарб масалалари» мавзусидаги Республика илмий-амалий интернет-конференция материаллари. – Фарғона, 2017. – Б. 136-138. (сертификат)

12. Тешабоев Д. Бир ҳавола бўлакли тўлдирувчи эргаш гапли қўшма гаплар хусусида // Хорижий тилларни ўқитишда замонавий ёндашувлар мавзусидаги халқаро илмий-амалий анжумани материаллари. – Фарғона, 2018. – Б. 98-100.

13. Тешабоев Д. Ҳавола бўлакли қўшма гап қисмларидаги мазмуний муносабатлар // Филологиянинг долзарб муаммолари ва контрастив тилшунослик мавзусидаги хорижий олимлар иштирок этган Республика илмий-амалий анжумани материаллари. – Фарғона, 2018. – Б. 272-275.

14. Тешабоев Д. Икки ҳавола бўлакли қўшма гаплар // Адабий алоқалар ва қиёсий адабиётшуносликнинг долзарб масалалари мавзусидаги халқаро илмий-амалий конференция материаллари. – Фарғона, 2018. – Б. 84-86.

15. Тешабоев Д. Юқори малакали педагогларни тайёрлашда ҳавола бўлакли эргашган қўшма гапларда шакл ва мазмунини ёритиш // Т.Н.Қори Ниёзий номидаги Ўзбекистон педагогика фанлари илмий тадқиқот институти М.В.Ломоносов номидаги Москва давлат университети Тошкент филиали Акмеологик ёндашув асосида бўлажак педагогларнинг касбий компетенцияларини ривожлантириш стратегиялари мавзусидаги илмий-амалий анжуман материаллари. – Фарғона, 2018. – Б. 265-266.

16. Тешабоев Д. Ҳавола бўлакли қўшма гаплар семантикасига доир // «Хорижий тилларни ўқитишнинг долзарб муаммолари» мавзусидаги халқаро илмий-амалий анжумани материаллари. – Фарғона, 2019. – Б. 19-22.

Автореферат «FarDU. Ilmiy xabarlar – научный вестник ФерГУ» журналі таҳририятида таҳрирдан ўтказилди (_____ йил).

Босишга рухсат этилди: _____ 2019 йил.
Бичими 60x84 ¹/₁₆, «Times New Roman»
гарнитурда рақамли босма усулида босилди.
Шартли босма табағи 3,6. Адади: 100. Буюртма: № _____.

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси,
100197, Тошкент, Интизор кўчаси, 68.

«АКАДЕМИЯ НОШИРЛИК МАРКАЗИ»
Давлат унитар корхонасида чоп этилди.